

TITOGRAD

TURISTIČKI VODIČ

ID=6352144

u. 30032/03

UDK: 908(497.16 Титоград)

ЦЕНТРАЛНА НАРОДНА БИБЛИОТЕКА
„ЂУРЂЕ ЦРНОЈЕВИЋ“
ЦЕТИЊЕ
Сигн бр. 11 160128

TITOGRAD

TURISTIČKI VODIČ

TURISTIČKI SAVEZ TITOGRADA
1979.

NACIONALNA
BIBLIOTEKA
CRNE GORE
ĐURĐE
CRNOJEVIĆ

Izdavač
TURISTIČKI SAVEZ TITOGRAĐA

Redakcioni odbor:
VUJOŠEVIĆ NIKOLA
VUKČEVIĆ RAJKO, predsjednik
GOJNIĆ VLADO
ĐUROVIĆ TANJA
IVANOVIĆ Dr ZDRAVKO
RADOVIĆ BRANKO
RADOVIĆ BRANISLAV
RAIČEVIĆ PETRUŠA
USKOKOVIĆ BORISLAV

Autor teksta
LAKOVIĆ ĐURO

Recenzent
RADOVIĆ Dr MILJAN

Lektor
MARTINOVIĆ VELJKO

Korektor
DŽANA RADOVANOVIĆ

Kolor fotografije
PEŠIĆ MILAN

Crno-bijele fotografije
REPUBLIČKI CENTAR
ZA FOTO I FILMSKU DOKUMENTACIJU
TITOGRAĐ

Štampa
ČGP DELO – LJUBLJANA

Jedna od brojnih posjeta svome gradu

PLAKETA TITOGRAĐA

DOBRO DOŠLI!

Ovaj vodič će Vam pružiti najvažnija obavještenja o ovom starom gradu na obalama Morače i Ribnice, o Titogradu i njegovoj neposrednoj okolini. To će pomoći da Vaš boravak u gradu-domaćinu bude ljepši i prijatniji.

Činiće nam zadovoljstvo ako ova knjižica doprinese da se bolje snađete, da lakše i uspješnije završite svoje poslove i da svoje slobodno vrijeme što bolje iskoristite.

A kada se pri polasku budete opraštali sa našim gradom, bićemo veoma zadovoljni ako budete ponijeli utiske i osjećanja koja će biti motiv da ponovo dođete u Titograd, da opet budete među nama i sa nama.

TURISTIČKI SAVEZ TITOGRAĐA

SADRŽAJ

	Strana
DOBRO DOŠLI	5
TITOGRAĐ, GLAVNI GRAD SR CRNE GORE	7
GEOGRAFSKO-SAOBRAĆAJNE ODLIKE	8
DREVNI GRAD	13
Medun (Meteon)	14
Duklja (Doclea – Dioglea)	14
Birziminium	15
Ribnica	15
Podgorica	16
TITOGRAĐ – DANAS	21
Stanovništvo	22
Privreda	24
Obrazovanje, kultura, zdravstvo	27
KULTURNO-ISTORIJSKI SPOMENICI	32
Spomenici u gradu	32
Spomenici u bližoj okolini grada	37
LOV I RIBOLOV	45
KRAĆI IZLETI	49
Izletničke ture	51
INFORMACIJE	61
Telefoni	61
A. – Kulturno-umjetničke institucije	61
B. – Turistički savez Titograd	63
C. – Putničke i turističke agencije i predstavništva	63
D. – Ugostiteljstvo	63
E. – Informacije za vozače	65
F. – Parkovi i zelene površine	66
G. – Plaže	66
H. – Sportski tereni	66
I. – Ustaljenje priredbe	66

TITOGRAD, GLAVNI GRAD SR CRNE GORE

Socijalistička Republika Crna Gora zahvata površinu od 13.812 km² i čini 5,4 odsto teritorije SFRJ. Ima oko 600 hiljada stanovnika. Od toga Crnogorci čine 67 odsto, Muslimani 13, Srbi 7,5, Albanci 6,7 odsto itd. Oko 30 odsto stanovništva živi u gradovima.

Počeci crnogorske države datiraju od XI vijeka, kada je na ruševinama Duklje formirana Zetska država. Moderni oblici državne organizacije javljaju se od kraja XVII vijeka.

Područje Republike karakteriše veoma raznovrstan reljef, ispresijecan većim brojem rječnih korita, vodotoka, dubokih klisura i veleljepnih kanjona. Najveće rijeke su Tara, Lim, Morača, Cehotina, Ibar, Zeta i Bojana. U Republici ima tridesetak planinskih jezera izvanredne ljepote. Najljepša među njima su: Crno jezero, Biogradsko jezero i Plavsko jezero. U nizijskom dijelu je Skadarsko jezero, najveće na Balkanu, a u primorju Šasko u blizini Ulcinja. U titogradskoj opštini, u predjelu komskih planina, nalaze se planinska jezera Rikavačko i Bukumirsko jezero. Na crnogorskom području se nalaze i tri nacionalna parka – Biogradska gora, Durmitor i Lovćen, sa ukupnom površinom od oko 36.500 hektara.

Na rastojanju od nepunih 200 km vazdušne linije u pravcu jug–sjever nalazi se 25 planinskih vrhova, visokih preko 2000 metara.

Geografski položaj i razdužen reljef uslovljavaju i veliku klimatsku raznovrsnost – od mediteranske u južnom dijelu, do oštre kontinentalne na sjeveru Republike.

Crna Gora ima morsku obalu dugu oko 280 kilometara. Duž čitave nje su duge pjeskovite, šljunkovite i kamenite plaže, koje mogu primiti oko 300.000 kupača. Ovdje se nalaze u svijetu poznati turistički centri na području Boke Kotorske, Budve, Bara i Ulcinja. Duž čitave obale izgrađeni su savremeni ugostiteljski objekti i odmarališta. Postoje i veoma povoljni uslovi za boravak na planinskom području Crne Gore.

Za turiste je Crna Gora veoma zanimljiva i zbog velikog broja starih gradova, utvrđenja, manastira, crkava i drugih kulturno-istorijskih spomenika – i u Primorju i u kontinentalnom dijelu. Neki od crnogorskih gradova – Ulcinj i Budva, na primjer, – potiču još iz stare ere, a drugi – Herceg-Novi, Kotor, Bar, Titograd i Nikšić – iz ranog srednjeg vijeka. Veoma su zanimljivi stari gradovi i utvrđenja Duklja, Medun, Sas, Stari Ulcinj i drugi. Interesovanje pobuđuju i manastiri i crkve iz ranog srednjeg vijeka: Manastir Morača, Djurdjevi Stupovi, Vranjina, zatim crkve u Kotoru i Titogradu, kao i ostaci crkava i manastira u svim krajevima Republike, a posebno na Skadarskom jezeru. Veoma je zanimljiv i Pivski Manastir, izgrađen u XVI vijeku, na izvoru Pive. U vrijeme izgradnje brane Mratinje on je preseljen na plato Goransko. Pri tom seljenju potpuno je sačuvan raniji i spoljni i unutrašnji izgled ovoga zdanja. Najpoznatiji arheološki lokaliteti su Crvena stijena (Nikšić), Beran krš (na putu Ivangrad – Bijelo Polje) i Gotovuša (Pljevlja).

Svi veći gradovi, naročito u Primorju, međusobno su saobraćajno povezani, najčešće dobrim drumovima. Sa ostalim krajevima Jugoslavije saobraća se drum-

skim magistralama, željezničkom prugom Beograd – Bar, vazдушnim i brodskim vezama.

Flora i fauna su veoma razvijene. Bogati šumski pokrivač (41 odsto SR CG je pod šumama) podstiče razvoj flore, pa se na ovom prostoru srijeću 2833 vrste i podvrste cvjetnica i paprati, sa 220 balkanskih, odnosno 22 crnogorska endemita. Crna Gora ima najviše alpskih flornih elemenata na Balkanu – 171. Klasificirane su 702 vrste gljiva. Fauna je takođe veoma bogata, od raznovrsnog ptičjeg i vodnog svijeta, do visoke divljači – medvjeda, divlje svinje, kozoroga – na najvišim planinama. Stoga u Republici ima veći broj lovišta svih vrsta divljači, kao i veoma dobrih i pristupačnih sportskoribolovnih voda.

Između dva svjetska rata Crna Gora je imala veoma nepovoljan društveno-ekonomski položaj. Bila je nacionalno obespravljena i ekonomski zapostavljena. Na toj osnovi stvaralo se antirežimsko raspoloženje, koje je, usmjeravano djelovanjem KPJ, izraslo u jak revolucionarni pokret.

U julskim danima 1941. godine (13. jul), u Crnoj Gori je izbio opštenarodni ustanak protiv okupatora. U narodnooslobodilačkom ratu na ratnom poprištu palo je oko 14.000 ljudi.

U poslijeratnom periodu Crna Gora je, u okviru socijalističke Jugoslavije, ostvarila pravi društveno-ekonomski preporod. Formirana je savremena privreda u kojoj dominira industrija. Snažno su se razvili turizam, rudarstvo, građevinarstvo i brodarstvo. Učešće sela u strukturi stanovništva se smanjilo sa 75 na 31%. Višestruko je porasla zaposlenost. Sve je to pratio i brz porast društvenog i ličnog standarda.

Društvene djelatnosti su takođe ostvarile veliki progres. Razvila se mreža institucija osnovnog i srednjeg usmjerenog obrazovanja. Crna Gora je dobila Univerzitet. Formirana je Crnogorska akademija nauka, koja je zajedno sa univerzitetom »Veljko Vlahović« postala centar nauke u Republici.

Osnovan je veliki broj kulturnih institucija i organizacija. Kompletirana je mreža zdravstvene zaštite.

Crna Gora je, dakle, dobila potpuno novi lik. Nikli su novi gradovi. A Titograd je – zahvaljujući svom geografsko-saobraćajnom položaju, ekonomskom potencijalu i nivou ukupnog razvoja – postao centar Republike.

GEOGRAFSKO-SAOBRAĆAJNE ODLIKE

Titograd je sjedište opštine, koja zahvata površinu od oko 1500 kilometara kvadratnih, odnosno 10,7 odsto teritorije Republike. Ima oko 85.000 stanovnika.

Grad se nalazi u sjevernom dijelu Zetske kotline, u središtu Crne Gore, na raskrsnici nekoliko značajnih pravaca komuniciranja od mora ka kontinentalnom zaleđu zemlje.

Nalazi se na nadmorskoj visini od 44,5 metara. Geografski položaj određen mu je koordinatama 42°26' sjeverne geografske širine i 19°16' istočne geografske dužine.

Grad leži na fluvio-glacijalnim terasama rijeka Morače i Ribnice. Okružen je uzvišenjima Malo brdo (205 metara), Gorica (131 metar), Dajbapska gora (170 metara) i Donja Gorica (102 metra). Pored njih, iz ravnice se uzdižu krečnjačka uzvišenja Kruševac sa desne i Ljubović sa lijeve strane Morače.

Titograd je okružen brdovitim zaleđem i čitavim vijencem pobrda i planina, koje se nastavljaju masivima primorskih planina na jugu i visokodinarskim spletom u središnjem dijelu Crne Gore.

Od Jadranskog mora Titograd je udaljen oko 40 kilometara vazdušne linije, odnosno 54 kilometra Jadranskom magistralom.

Na klimu Titograda ima uticaja Jadransko more. On dolazi dolinom rijeke Bojane, preko Skadarskog jezera. Pod uticajem okolnih planina, sredozemna klima se mijenja tako da ovaj grad ima izmijenjeno-sredozemnu klimu, koja se odlikuje toplim i vrućim ljetima i blagim i kišovitim zimama. Zahvaljujući termičkim uticajima Jadranskog mora, Titograd ima visoke zimske temperature vazduha.

Panorama

Titograd noću

Srednja januarska temperatura iznosi 5,2, u februaru 6,4, a u decembru 6,8° C. Ostali mjeseci imaju srednju temperaturu veću od 9° C.

Ljeto u Titogradu je izrazito i dugotrajno. Ljetnjih dana u kojima temperatura vazduha dostiže ili prelazi granicu od 25° C godišnje ima oko 135. Period sa srednjom dnevnom temperaturom vazduha iznad 10° C koji se smatra kao period relativne povoljnosti uslova za ljetnju turističku sezonu, u Titogradu počinje sredinom marta, a završava se početkom novembra.

Staro sve više ustupa mjesto novom

Obilje sunca i toplote, relativno mali broj dana sa padavinama, povoljna relativna vlažnost vazduha i dobra provjetrenost grada – čine osnovne klimatske karakteristike i svrstavaju Titograd u oblasti sa ugodnom klimom.

Geografsko-saobraćajni položaj i klimatski i hidrografske činioci čine još većim komparativne prednosti Titograda u odnosu na druge gradove u SR Crnoj Gori. Dobra saobraćajna povezanost sa mjestima u zemlji i inostranstvu čini tranzitno-turistički položaj Titograda još povoljnijim u odnosu na glavne turističke tokove domaće i inostranog turizma.

Neposredna blizina više rijeka – Morače, Ribnice, Cijevne, Zete, Sitnice, hladnom i bistrom vodom osvježavaju vazdušne mase i okolinu grada, a plodna okolina, oivičena sa svih strana vijencem planina, čini da i nešto širi rejon Titograda predstavlja svojevrsnu kotlinu. Grad se nalazi u neposrednoj blizini Skadarskog jezera, preko kojega prodiru strujanja mediteranskog vazduha, što klimu Titograda čini izuzetno povoljnom. U svim zimskim mjesecima poneka biljka je stoga u cvjetanju – u novembru i decembru visibaba, krajem decembra i u januaru mrazovac, u februaru podbelj i šafrani. Ove redovno, a povremeno još neke zavisno od vremenskih prilika, da bi u martu uveliko počelo cvjetanje više biljnih vrsta.

Obilje podzemnih voda čini da ovo područje ne oskudijeva u zdravoj pijaćoj vodi, kao ni vodi za tehničke potrebe. Posebnu vrijednost i prirodnu ljepotu predstavljaju rijeke Morača i Ribnica koje grad sijeku u pravcima sjever–jug i istok–zapad i na kojima je podignuto 13 mostova. Prolazniku u trajnom sjećanju ostaju krečnjačka korita, kamenite nastrešnice, pećine i svojevrsni kanjoni, između kojih se provlače ove dvije rijeke, čiste i bistre, sa dosta plaža, brzaka, zavoja, virova i plićaka.

Titograd je okružen i bujnim vinogorjima – čemovskim, doljanskim, lješanskim.

Titograd je u posebnom povoljnom položaju kao raskršnički centar, što je odvajkada podsticalo njegov razvoj i uticaj na okolinu. Iz grada se za nepun sat vožnje magistralnim putem stiže na toplo Crnogorsko primorje ili u planinska ljetovališta Kolašin, Verušu ili Ivanova Korita.

Grad se nalazi na drumskoj i klimatskoj sredokraći između Jadranskog mora i najviših crnogorskih planina. Na rastojanju od nepunih stotina kilometara vazdušne linije od Petrovca do Kolašina, ređaju se Primorje sa svim mediteranskim karakteristikama, zatim se Rumija i Petrovačko pobrđe blago spuštaju u kotlinu Skadarskog jezera, pa onda ono, Jezero, bistro, bogato ribom i barskom divljači, a uz to i značajan spomenički kompleks, potom dolazi kraško Čemovsko polje, pa aglomeracija Titograda, u kanjonu Platije srednjovjekovni manastir Morača i najzad Kolašin okružen planinama sa vrhovima pod sniježnim kapama koje čuvaju sve do kraja juna.

Kanjon Platije izuzetno je zanimljiv. Mjestimično je dubok i do 1000 metara, a duž njega vodi dobar put koji od Titograda do Kolašina prolazi kroz tridesetak tunela i preko toliko neobično lijepih mostova i vijadukta.

U koritu rijeke Cijevne priroda je takođe izgradila zanimljiv kanjon.

Titograd se odlikuje ne samo prirodnim ljepotama nego i rijetkostima. Na Skadarskom jezeru je stanište najveće evropske plovuše pelikana, nesita, koji se inače u Evropi veoma rijetko srijeće. Ovdje ih ima pedesetak parova.

U Jezeru raste biljni fenomen – trava kasoronja. Korijen joj je u vodi i može biti dug i do četiri metra, lišćem i cvijetom leži takođe na vodi, ali ipak ne može ponijeti plod ako je proljeće – bez kiša.

Skadarsko jezero predstavlja rijetko srećan spoj mogućnosti za raznovrsne doživljaje. Ljubitelji prirode, turisti, lovci, ribolovci, naučnici, sportisti, ihtiolozi, zoolozi, biolozi, hidrolozi, hidrografi, botaničari, arheolozi, slikari, pjesnici, fotografi – svi će oni ovdje naći – i svi nalaze – objekt interesovanja, temu za razmišljanje, motiv za obradu ili proučavanje.

U podnožju Komova, nedaleko od Titograda, u Bukumirskom jezeru, živi jedinstven organizam – »*Tritynys montenegrinus*« – ostatak praživotinjskog svijeta, biološki izuzetno zanimljiv po polnoj sposobnosti još u fazi larve.

DREVNI GRAD

Ovaj grad, odnosno gradovi i naselja u njegovoj neposrednoj okolini, nalazili su u sebi motiva i snage da prkose svim zavojevačima, da nadžive sve ratove i požare, zemljotrese i mnoge druge nedaće – da žive i sačuvaju ostatke raznih civilizacija – od ilirske do naše, savremene. Stvaran na postojanim oblicima, razvijajući se, srijetajući i ispraćajući mnoge prijatelje i neprijatelje, mnoge kulture i civilizacije, zakonomjerno slijedeći njihov razvitak, ali ostajući sa sopstvenim licem i sadržajem, ovaj grad je ostao kao starinski, drevni. Stoga djeluje tako ubjedljivo, kao da je tu uvijek bio i da tu mora ostati. Kao da drugačije nije moglo ni biti.

Nalazeći se na raskrsnici nekoliko značajnih putnih pravaca koji se ovdje slivaju dolinama rijeka Zete, Morače i Cijevne, u kotlini Skadarskog jezera i u blizini Jadranskog mora, u plodnoj ravnici sa povoljnim klimatskim uslovima, ovaj prostor je još od davnina bio veoma pogodan za formiranje ljudskih naselja. Zato su ovdje naselja postojala još u praistorijsko doba. Najstariji ostaci materijalne kulture na ovom području pripadaju mlađem kamenom dobu (lokaliteti Trijebač i Jažjak). Kasnije, makar elementarnim ovladavanjem tehnologije i upotrebom metala, dolazi do značajnih izmjena u društveno-ekonomskim odnosima. Iz bronzanog doba ostali su gradine i tumuli, najbrojniji u blizini Duklje i Tuzi. S pojavom gvožđa dolazi do daljih krupnijih promjena u načinu života. Njihovi nosioci su Iliri. Iz tog perioda ostali su gradine, utvrđeni gradovi i tumuli.

Postojanje i širenje međusobnih kontakata i uzajamnih veza među zajednicama ovog područja izazivali su nesigurnost i potrebu zaštite granica, položaja i imovine. To je uslovalo podizanje mnogih odbrambenih utvrđenja i gradova, čiji se ostaci srijeću na istaknutijim mjestima.

Dalji razvoj omogućio je na prostoru današnjeg Titograda pojavu organizovanog ljudskog naselja koje će preživjeti mnoge događaje i potrese.

Titograd pripada onoj grupi naših gradova koji su imali veoma burnu i zanimljivu prošlost i koji su zadržali po neko obilježje ili odliku svih minulih vremena, epoha i civilizacija. Grad je nikao u dalekoj prošlosti. Naselja su u ovom području još od svog postanka bila otvorena prema širim regijama. Najstariji ovdje nađeni metalni predmet jeste bronzana sjekira, koja potiče iz vremena kada ovdje nije bilo rudarstva, što ukazuje na veze ovdašnjih zajednica sa zajednicama podunavskog područja i drugih krajeva. Te su veze bile i šire. Čak u Italiji bio je poznat dokleatski sir, proizvod ovdašnjeg stanovništva, pripadnika plemena Dokleati. Izvjesno je da su sa ovom regijom imali kakve-takve ekonomske, pa, naravno, i druge veze grčki i italjski mornari – trgovci, koji su trgovali duž crnogorskog i sjevernoalbanskog primorja.

U ilirskom razdoblju su u rejonu Zetsko-bjelopavličke kotline živjeli pripadnici dva ilirska plemena – Labeati i Dokleati, koji su najneposrednije uticali na nastanak ovdašnjih naselja.

Labeati su naseljavali područje od Skadra do današnjeg Titograda. Imali su svoju tvrđavu Meteon, današnji Medun, i razvijenu organizaciju života, posebno

vojni. Dokleati su imali svoje veće naselje u Duklji. U njihovom neposrednom susjedstvu postojala je karavanska stanica Birziminium. Relativno veliku gustinu naseljenosti, u prostoru koji je imao jedva nešto više od desetak kilometara u prečniku, usloveli su geografski položaj, povoljni klimatski i ekonomski uslovi, prirodna komunikativnost terena i odbrambene pozicije, što je za ta vremena bilo od velikog značaja.

MEDUN (METEON)

Medun se nalazi na 12. kilometru sjeveroistočno od Titograda, u Kučkoj površi. Podignut je kao tvrđava, na isturenoj poziciji, sa koje su mogli biti uspješno šticeeni putevi i karavani koji su ovuda prolazili. Tek kasnije, u donjem, zapadnom dijelu terena, između IV i III vijeka, podignuto je gradsko naselje.

Rimske legije su ga osvojile 167. godine.

Turci predaju grad Medun 1876. godine

DUKLJA (DOCLEA – DIOCLEA)

Dokleati su bili nastanjeni u dolini rijeke Zete, te su, zahvaljujući plodnoj ravnici i povoljnom geografskom i saobraćajnom položaju, imali brži ekonomski uspon. Njihovo najveće naselje bila je Duklja. Grad se nalazio oko tri kilometra sjeverozapadno od današnjeg Titograda, na ravnom platou između rijeke Zete i Morače i potoka Širalije. U grad se ulazilo sa zapadne i istočne strane, preko mostova na Širaliji i Morači. Urbanistički, Duklja je bila prilagođena konfiguraciji terena. To je za ono doba bio veliki grad, sa 8–10 hiljada stanovnika, u kome su bila riješena sva osnovna komunalna pitanja: vodovod, kanalizacija, ulice...

Rimska vlast u Duklji učvrstila se u I vijeku, kada su grad osvojile rimske legije, poslije dugih borbi sa Ilirima. Rimljani su je naglo uzdigli, pa je ona uskoro postala politički, kulturni i religiozni centar provincije Prevalis, sa municipijalnim pravima,

što je odlučujuće uticalo i na promjenu strukture stanovništva i na društveno-ekonomske odnose. Dolazak novih žitelja znači otvaranje grada, posebno prema jadranskoj obali. Razvijaju se trgovinske veze s Italijom, Dalmacijom i istočnim regionima, a kasnije i sa Rajnskim oblastima, Makedonijom i Grčkom.

Početak VI vijeka Duklja je doživjela katastrofalan zemljotres, a 609. godine su je opljačkali i ponovo razorili Avari i Sloveni. Pominje se još dugo, ali se već u X vijeku sve češće umjesto staroga javlja novi naziv – Zeta.

BIRZIMINIUM

Najstariji trag naselja na užem prostoru današnjeg Titograda potiče od naselja Birziminijum, karavanske stanice koja se nalazila na ušću Ribnice u Moraču.

Da bi karavani na svojim dugim i napornim putovanjima mogli zastati da se odmire i pripreme za dalje putovanje, Rimljani su gradili stanice sa magacinima za robu i smještajem za ljude i konje. Te su stanice imale skloništa od vremenskih nepogoda i morale su biti bezbjedne od eventualnih napada. Ta staništa su se, normalno, proširivala i vremenom su od njih nastajala naselja i gradovi. Tako je ovo područje, zahvaljujući geografskom položaju i povoljnoj strateškoj i saobraćajnoj poziciji, bilo raskršće puteva između primorja i gradova i naselja i tržišta u unutrašnjosti. U kartama glavnih puteva i stanica Rimske imperije nalazi se i stanica Birziminium, na putu Skadar–Narona, koji je prolazio kroz Zetsku ravnicu.

Teško je preciznije reći koliko je ovo naselje bilo. No, podatak da je imalo vodovod, čiji su ostaci otkriveni prije četrdesetak godina, govori o njegovoj veličini i značaju. S obzirom da se naselje nalazilo na ušću Ribnice u Moraču, te da je iz njih imalo dovoljno vode koja je bila neuporedivo čistija, njen kvalitet mogao je sasvim zadovoljiti potrebe. Izgradnja vodovoda, dugog oko 6 kilometara, u tim uslovima bila je, očigledno, izraz potreba jednog većeg i moćnijeg naselja.

Sa opštim padom Rimske imperije, u ranom srednjem vijeku, i dolaskom Slovena u ove krajeve, nastaju krupna društveno-ekonomska pomjeranja i snažna etnička asimilacija zatečenog stanovništva u korist Slovena. To je period duge međuplemenske konsolidacije. Dodiri sa rimskom i vizantijskom državnom organizacijom, kao i socijalno i plemensko raslojavanje, činili su elementarne pretpostavke za stvaranje nove, savremenije države.

Dolaskom slovenskih plemena naziv naselja *Birziminium* se gubi i nastaje novi – Ribnica.

RIBNICA

Počev od V vijeka, od dolaska prvih slovenskih i avarskih plemena i početka raspada Rimske imperije, na ovom prostoru se zbivaju mnogi krupni događaji. Prestaju funkcije nekih dotadašnjih utvrđenja, nastaju novi gradovi. Duklja je porušena. Slovenske skupine koje se doseljavaju, u stalnim borbama sa Vizantijom, teže stvaranju nove države. U svim tim previranjima nastaje novo naselje – Ribnica, koje je ovo ime dobilo, vjerovatno, po rijeci Ribnici uz koju je nastalo. Prvi pomen Ribnice vezuje se za period Nemanjića. Geografski položaj uslovio je i saobraćajni značaj Ribnice, kao raskrsnice glavnih putnih pravaca, preko koje je održavana veza ovih krajeva sa zapadom, preko Italije, koja je bila pozornica najznačajnijih svjetskih zbivanja toga doba.

Slabljenje i propadanje Duklje takođe je podsticalo na brži rast i jačanje položaja Ribnice.

Veoma značajnu ulogu u teritorijalnom i državotvornom objedinjavanju područja Zete i okoline Skadarskog jezera imalo je hrišćanstvo. To je, inače, bila vodeća ideologija vladajućih i imućnih, dok su se potčinjeni prema njemu pokorno odnosili. Stvaranje prvih vjerskih centara u Skadarskom bazenu podsticalo je, razvijalo i jačalo crte jedinstva u borbi protiv svih koji su nasrtali na njihovu slobodu.

Sa formiranjem i snaženjem srednjovjekovne države, mogućnosti i potrebe za stvaranjem sopstvene umjetnosti i kulture bivale su sve izrazitije. Tako su i Sloveni, kad su se konačno nastanili u ovim krajevima, stvarajući novu državu počeli razvijati i svoju kulturu i umjetnost. To je, naravno, bila kultura koja je odgovarala srednjovjekovnoj crkvi i feudalnoj klasi. Bila je pod izrazitim uticajem rimske i vizantijske kulture. U književnosti su prevladavala hagiografska i biografska djela, u kojima se sa izuzetnom pokornošću i strahom pisalo o asketskom životu hrišćanskih mučenika, kao i o životu vladara i crkvenih dostojanstvenika. Oni su predstavljeni kao uzorni ljudi i vladari.

PODGORICA

Prvi dokumenat o Podgorici datira iz 1326. godine, a nalazi se u jednom sudskom dokumentu Kotorskog arhiva.

Izjesno vrijeme oba su naziva – Ribnica i Podgorica paralelno korišćena. Sa dosta razloga se smatra da je pojam Ribnica korišćen kao naziv župe, a pojam Podgorica kao naziv samog naselja, po obližnjem uzvišenju Gorica.

Podgorica, odnosno ranije Ribnica, bila je ekonomski jaka. Trgovačke veze između Dubrovnika i države Nemanjića, koje su bile veoma razvijene, održavane su putem koji je preko Trebinja i Nikšića vodio za Podgoricu, a odatle dolinom Morače prema Brskovu, u kome je Dubrovnik imao svoj konzulat, odnosno preko Meduna za Plav, Peć i dalje k istoku. Preko Podgorice su prolazili karavani od primorja: od Risna, Kotora, Budve i Bara, i to putevima koji su poznati još od ranije. Podgorica je bila značajan punkt i u vezama Skadra sa sjevernim i istočnim područjima.

Pošto se nalazila na najprometnijoj raskrsnici puteva, Podgorica je bila središte veoma živog strujanja roba, trgovaca, kurira i drugih putnika, što je pospješivalo njen razvoj, ekonomsku moć, vojničku snagu i strategijski značaj.

Značajan indikator ekonomske moći Podgorice – uz razvijenu putnu mrežu, gustu naseljenost i organizovan vjerski život – jeste i gradnja povećeg broja crkveno-kulturnih objekata u gradu i bližoj okolini.

Na ovom tlu ponikao je poznati štampar Božidar Vuković – Podgoričanin, rođen u Djulićima, kod Podgorice. On je 1519. godine u Veneciji osnovao ćirilicu štampariju. Jedna od knjiga štampanih u njoj bio je Zbornik iz 1538. godine sa Pogovorom i prvi predgovor Zbornika iz 1536. godine koji se čuvaju u Gradskom muzeju u Titogradu.

Vukovićevo djelo je od posebnog značaja zbog vremena u kome je nastalo i činjenice da je to jedan od rijetkih kontakata sa umjetnošću i književnošću.

Turskom okupacijom Podgorice, 1474. g. prekinut je ekonomski, kulturni i umjetnički uspon srednjovjekovne srpske države, pa i Podgorice. Time je nasilno prekinuta normalna etnička evolucija.

Turci su u Podgorici podigli veliku tvrđavu i dotadašnje naselje sa veoma razvijenim trgovačkim vezama pretvorili u glavni odbrambeni i napadački bastion prema nepokornim plemenima. O tadašnjoj Podgorici ostavio je zanimljiv napis poznati putopisac Evlija Čelebija. On piše da je po osvajanju Skadarske tvrđave od arbanaških četnika i mletačkih gusara »iste godine sagrađena podgorička tvrđava unutar koje se nalazi gradski zapovjednik (dizdar) sa 700 muževnih, hrabrih, odvažnih, smjelih, požrtvovanih i junačkih momaka koji dan-noć vode borbu s neprijateljima«.

Iz tako utvrđenog grada, sa kulama, kapijama i odbrambenim bedemima, Turci su odolijevali svim napadima.

Stanovništvo je podvrgnuto snažnom procesu islamizacije (taj proces je, inače, praćen davanjem zemlje onima koji su primali islam), ekonomska dobra prisvajaju age i begovi, a domicilno stanovništvo pretvoreno je u raju i podvrgnuto fizičkom, moralnom i ekonomskom pritisku. Umjesto slobode, nameće se kult potčinjenosti, obespravljenosti, poslušnosti. U način života unose se strani, istočnjački običaji.

Pod uticajem oslobodilačke borbe okolnih plemena i otpora nasilju, ovdašnje stanovništvo je očuvalo duh slobodarstva, koji nije trnuo.

Iz Podgorice su preduzimani mnogi napadi i pohodi protiv okolnih plemena. U tim pohodima Turci su pretrpjeli mnoge poraze, od kojih je najpoznatiji poraz Mahmut-paše Bušatlije 1796. godine, prvo na Visočici kod Spuža, a zatim i Krusima (10 kilometara jugozapadno od Titograda), gdje je i poginuo.

Oko Podgorice nikada nije bilo pravog mira. Ovdje su i mještani i okupatori uvijek morali držati nož za pojasom i pušku pod uzglavljem. A kratki periodi mirovanja predstavljali su u stvari predah za pripremu novog napada ili nove odbrane.

Četvorovjekovna okupacija označava razdoblje izrazite stagnacije u razvoju Podgorice. No, bez obzira na to i česte sukobe sa graničnim plemenima, grad i pod okupacijom raste, širi se i van gradskih zidina i razvija se vremenom u snažan trgovačko-zanatski centar. Naime, prvo Ribnica, a kasnije Podgorica, odnosno Stara varoš, zahvaljujući svom položaju izrasla je u značajno naselje zanatskog karaktera. Stanovništvo se bavilo raznim zanatima: mutavdžijskim, tabačkim, potkivačkim, samardžijskim, bojadžijskim, kolarskim, kovačkim, limarskim, sedlarskim, obućarskim, bravarskim itd. Izrađivani su razni predmeti, od jednostavnih do ukrasnih i luksuznih, kao i razne vrste oružja. Kasnije se razvijaju ćilimarstvo, vezovi, izrada svilenih proizvoda itd. Stara varoš je u prošlom vijeku imala 350 dućana.

Iz tog vremena su ostali mnogi tragovi koje nalazimo u urbanim i arhitektonskim formama grada, u orijentalnim enterijerima, upotrebnim predmetima, nošnjama, običajima, načinu života. Mostovi, džamije, stare kuće, mahale, sokaci i avlije, kao i razni predmeti poslužne namjene i drugo – pružaju sliku stare Podgorice i njene okoline. Dodaju li se tome mnogi dokumenti arhivskog, putopisnog i hroničarskog karaktera, zatim pisma, poslanice, proglosti, povelje, natpisi i zapisi putopisaca i prolaznika, fermani, turske knjige i drugo – upotpunjuje se slika osnovnih karakteristika perioda turske vladavine u ovom gradu. Ipak, iz te epohe nije ostalo mnogo značajnih spomenika kulture i umjetnosti, izuzimajući Džamiju Osmanagića, Vezirov most i Sahat-kulu.

***

Na osnovu odluke Berlinskog kongresa 1878. godine, kojom je Podgorica pripojena Crnoj Gori, crnogorske trupe su ušle u grad 27. januara 1879. godine (8. februara po novom kalendaru). To je označilo kraj četvorovjekovne osmanlijske okupacije, konačno oslobođenje i početak novog razdoblja u razvoju i Podgorice i Crne Gore. Uspostavljanje nove vlasti dalo je podsticaja krupnim pomjeranjima stanovništva i mnogim društvenim i privrednim aktivnostima. Dolazi do velikog iseljavanja muslimanskog življa iz Podgorice i njene bliže okoline, na čija imanja dolaze Crnogorci iz drugih krajeva, pa se sastav stanovništva znatno mijenja.

Taj period se odlikuje znatno većom pokretljivošću stanovništva, a naročito porastom gradskog življa.

Desno od rijeke Ribnice, na Podgoričkim livadama, na mjestu današnje Nove varoši, gdje su do tada logorovale turske trupe i bilo njihovo groblje, počinje da se podiže novi grad. Njegovi graditelji napuštaju obilježja tijesnih orijentalnih gradnji i prihvataju arhitekturu prizemnog stila, širokih ulica koje se ukrštaju pod pravim uglovima. Tada je inž. Forman izradio prvi urbanistički plan grada. Plan je bio izrađen tako da grad ne bude predimenzioniran, ali mu je omogućavao teritorijalno širenje. Osnovna koncepcija bila je: u centru četvorougaoi trg, a ostali gradski prostor sa pet pravih ulica u pravcu sjever–jug, i šest u pravcu istok–zapad, koje su se presijecale pod pravim uglom. Gradske saobraćajnice su se nadovezivala na već postojeće. Grad će se u početku zvati Mirkova varoš, po vojvodi Mirku, ocu knjaza Nikole Petrovića. Prva kuća u novom dijelu grada podignuta je 1886. godine u današnjoj Ulici slobode.

Podgorica sve više postaje ekonomski centar ne samo okoline već i Crne Gore. Relativno brzo se razvija i izrasta u jako tržište. Javlja se prvi oblici koncentracije

domaćeg i prodora stranog kapitala. Uskoro, 1904. godine, osniva se prva značajnija finansijska ustanova – Zetska štedionica, koja će ubrzo prerasti u Podgoričku banku. Izgrađuju se putevi prema svim okolnim gradovima, a 1902. godine Podgorica dobija i prvo značajnije privredno preduzeće – Fabriku duvana.

Uporedo sa ekonomskom moći razvijaju se i kultura i obrazovanje. Uvodi se obavezno školovanje djece bez obzira na pol i vjeru. Javljaju se prvi poslenici u oblasti kulture, daju se prve pozorišne predstave, osniva se čitaonica, formira pjevačko društvo »Branko«. Niža gimnazija otvorena je 1907, a 1914. godine grad dobija i radio-telegrafsku stanicu.

Pojava, prodor i uticaj kapitalističkih elemenata u načinu privređivanja daju maha i socijalnom raslojavanju. Gradsko-trgovački slojevi se prilično dinamično izdvajaju u mladu buržoaziju, koja, otuđujući se sve više od naroda, predstavlja nosioca vlasti, odnosno eksploatacije, nepravde i privilegija.

Počinje da se javlja nezadovoljstvo masa, iz čega se formiraju otpori i opozicija režimu. Ubrzo dolazi i do stvaranja prvih radničkih udruženja, suštinski esnafskog karaktera, koja će bez obzira na svoju heterogenost poslužiti kao osnov kasnijem klasnom organizovanju radništva u Podgorici.

* * *

Prvi svjetski rat prekinuo je razvoj Podgorice. Ekonomske i druge aktivnosti su zamrle. Grad je razrušen, a stanovništvo je, izmučeno tegobama rata, osiromašilo.

Po završetku rata, odlukom Velike podgoričke skupštine od 1. decembra 1918. godine proglašeno je ujedinjenje Crne Gore sa Srbijom, u okviru novoformirane Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Snage koje su donijele ovu odluku okupljale su se, uglavnom, na programima srpskih buržoaskih nacionalističkih stranaka i nijesu uvažavale crnogorsko nacionalno biće. To je, pored ostalog, bio razlog za početak otpora novom režimu.

Iz neravnopravnog položaja u novoj državi i stalnih nastojanja vladajućih slojeva da silom uguše svaki otpor progresivnih snaga i održe odnose bezpravlja u politici i ekonomici u Podgorici je nastao i razvijao se antirežimski otpor, koji će vremenom uzimati sve više maha.

Već prve godine po stvaranju nove države, dakle 1920. godine, u gradu je formirana prva ćelija KPJ, sa oko 180 članova. Umjesto ranijih esnafskih udruženja počinju se formirati sindikalne organizacije. Veoma su zapažene aktivnosti na stvaranju raznih radničkih i progresivno orijentisanih društava. Mnogi radnici i seljaci, komunisti i sindikalni funkcioneri, osuđivani su na robiju zbog otpora nenarodnom režimu i šestojanuarskoj diktaturi.

Značajan uspjeh Komunistička partija je ostvarila ovdje u periodu od 1934. do 1937. godine, kada je političke i ekonomske akcije vezala za zajedničku borbu radnika i seljaka u okvirima cijele zemlje. U ovom periodu razvija se i mreža organizacija SKOJ-a, izgrađivana još od 1931. godine.

I pored svih pritisaka, prijetnji, progona, osuda i kažnjavanja od strane policije i režimskih vlasti, aktivnost partijskih i sindikalnih, skojevskih i ženskih organizacija bivala je sve intenzivnija. Partija organizuje i odlazak dobrovoljaca za odbranu Španske Republike, a komemoracije borcima palim na španskom frontu pretvaraju se u veoma dobro organizovane političke demonstracije.

Kada je sredinom tridesetih godina na evropskoj sceni počela da se sve jače uočava opasnost od fašizma, KPJ je preduzela mjere da događaje koji će nastupiti dočeka spremna. U drugoj polovini 30-tih godina počelo je njeno organizaciono sređivanje, birana su nova partijska i sindikalna rukovodstva, jača organizacija SKOJ-a, formirana je organizacija žena. To je period osnivanja, uhodavanja i organizovanog političkog i ekonomskog djelovanja masovnih organizacija koje su djelovale po direktivama KPJ. Komunistička partija sve više pažnje poklanja i teoretskom obrazovanju svog članstva.

Djelovanjem KPJ na ostvarivanju političkih i ekonomskih prava i ravnopravnosti radničke klase i radnog naroda, stvaran je čvrst savez radnika, seljaka i napredne inteligencije.

Aktivnost Komunističke partije manifestovala se u svim važnijim trenucima, u godinama uoči drugog svjetskog rata.

Značajan događaj u životu KPJ u Podgorici predstavlja dolazak druga Tita, početkom avgusta 1940. godine. Tada su, na Osmoj partijskoj konferenciji, održanoj u Brama Žugića, na Žabljaku, definisani program rada i utvrđeni pravci i oblici djelovanja komunista u datoj situaciji i periodu koji dolazi, kada je Evropu uveliko zahvatala invazija fašizma.

Podgorička partijska i, pod njenim rukovodstvom, skojevska organizacija spremno su dočekale martovske događaje i aprilsku kapitulaciju. Organizovane su masovne demonstracije protiv politike profašističke jugoslovenske vlade i prijavljivanje dobrovoljaca za front, a u vrijeme kapitulacije jugoslovenske vojske data je

Demonstracije 27. marta 1941. godine

direktiva i povedena akcija da se oružje ne predaje okupatoru, nego da se prikuplja i čuva.

Krajem maja, po uputstvu PK KPJ, počelo je formiranje udarnih grupa (koje su imale od 10 do 30 boraca), organizovana elementarna vojna obuka njihovih pripadnika, formirani su sanitetski kursevi. Uoči ustanka crnogorskog naroda u gradu je bilo sedam udarnih grupa sa 110 boraca.

Odluka o oružanom ustanku podgoričke komuniste, i ne samo njih, zatekla je spremne. Već u prvim akcijama, izvedenim 14. i 15. jula, likvidirane su karabinjerske stanice van grada, prekinute telefonsko-telegrafске linije, porušeni djelovi puteva. To su bili prvi uspjesi u borbi protiv italijanske okupacione sile. Najveći broj za borbu sposobnih latio se oružja i svrstao se u vojne jedinice.

Vrijeme poslije trinaestojulskog ustanka iskorišćeno je za organizaciono prilagodavanje gerilskih jedinica novim uslovima ratovanja, formiran je Zetski odred, u čiji je sastav ušlo sedam bataljona sa oko 3000 boraca, raspoređenih po četama i vodovima.

Poslije 72 bombardovanja – do temelja porušeni grad

Iz Podgorice su u borbi za Pljevlja učestvovala dva bataljona: Zetski i »18. oktobar«. Poslije te borbe, 145 boraca je stupilo u Prvu proletersku brigadu i činilo njen Drugi bataljon. Više od polovine njih poginulo je u narodnooslobodilačkom ratu.

Istovremeno, počinje i formiranje prvih NOO.

U okupiranoj Podgorici, pored Partije, pokretač i nosilac mnogih aktivnosti bila je snažna organizacija SKOJ-a. U gradu je djelovalo oko 250 njenih članova.

Poslije odstupanja partizanskih snaga iz Crne Gore, u proljeće 1942. godine, prilikom reorganizacije jedinica u Bosni, 137 boraca iz podgoričkog sreza stupilo je u brigade: U Četvrtu (43) i Petu crnogorsku (94).

Okupator je Podgoricu pretvorio u veliko gubilište i robijašnicu. U neposrednoj okolini grada – na strelištima: Ribnička Vrela, Cijevna, Zabajelo, Čemovsko polje, Čepurci, Farmaci – ubijeno je više stotina zarobljenih boraca, uhvaćenih ilegalaca i simpatizera NOP-a. Kolone građana su svakodnevno deportovane u koncentracijske logore – u Albaniju, Italiju, Austriju i Njemačku.

Poslije kapitulacije Italije, Podgorica je pretvorena u utvrđeni njemački garnizon od odlučujućeg značaja za položaj okupacionih trupa na jugu Balkana. Živjela je tada pod neviđenim terorom i stalno budnim okom njemačkih okupatora. Ali, iako pritisnuta od desetak hiljada okupatorskih vojnika i četnika, Podgorica je stalno revolucionarno rasla. Krajem 1943. i u prvoj polovini 1944. godine više od hiljadu ljudi iz grada stupilo je u jedinice oslobodilačke vojske.

Razmahu revolucionarnog pokreta u Podgorici i čitavom srezu značajno je doprinijelo povoljno političko stanje u Malesiji i Tuzima, gdje se NOP takođe razvijao i djelovao, tako da je u Zetski odred stupio čitav bataljon boraca sa tog područja.

Svoj strateški položaj i svoje slobodoljublje Podgorica je skupo platila. Od 6. aprila 1941. pa do 10. decembra 1944. godine pretrpjela je 72 manja i veća bombardovanja! Time se uvrstila u gradove Evrope koji su najviše stradali u minulome ratu. Iz njega je izišla sva u ruševinama.

To su bile materijalne žrtve. A ljudske su bile neuporedivo veće. Na ratištima širom Jugoslavije iz podgoričkog sreza palo je preko 1400 boraca. U logorima i na druge načine stradalo je oko 5000 lica! Podgorica je dala 56 narodnih heroja, a od njih je 35 poginulo u borbi za slobodu.

TITOGRAD – DANAS

Drug Tito je u našem gradu prvi put boravio uoči rata 1940. god.

Najnoviju posjetu Titogradu drug Tito je učinio 25. februara 1977. god. Tom prilikom mu je predana prva Zlatna plaketa Titograda. Istog dana promovisan je za počasnog člana Crnogorske akademije nauka i umjetnosti.

U međuvremenu, drug Tito je posjetio Titograd još osam puta. Dakle, to je ukupno do sada 10 posjeta, i to: 5. avgusta 1940. godine, 11. jula 1946, 13. jula 1951, 19. septembra 1959, 23. avgusta 1963, 11. maja 1969, 8. avgusta 1970, 27. decembra 1973, 29. maja 1976, 25. februara 1977. godine.

Pet godina od početka ustanka i nakon godinu dana neviđenog elana i pregalaštva u obnovi, u julu 1946 god. graditelji porušenog grada pozdravili su u

13. jul 1946. godine

svojoj sredini druga Tita. Podgorica je tada, 13. jula 1946. god., dobila ime – Titograd.

To je označilo početak novog života, početak budućnosti. Otvorene su nove perspektive koje su se svakim danom potvrđivale kao stvarnost zahvaljujući neumornom, danonoćnom radu cjelokupnog stanovništva i grada i okolnih sela. Radilo se u izvanredno teškim uslovima, kada je iz temelja porušeni grad bio ostao bez javnih i komunalnih objekata, bez vode, struje, puteva i mostova, kada se u grad ulazilo preko pontonskih mostova i preko skela, kada je cio njegov stambeni

Obnova – prvi dani poslije oslobođenja

fond bio uništen ili oštećen. Udareni su tada temelji komunalne izgradnje, na kojima je ovaj grad počeo da svakog dana biva sve veći, sve ljepši i bogatiji. Time je sebi stvarao uslove za sve širi i brži razvitak.

U tridesetogodišnjem razvoju ostvaren je sveopšti preobražaj grada. Uspostavljeni su novi društveno-ekonomski i razvijeni samoupravni odnosi, uvećan je materijalni, kadrovski i naučno-tehnički potencijal, snažno se razvilo obrazovanje, osnovane mnoge nove kulturno-umjetničke i zdravstvene institucije, a grad je modernim saobraćajnicama i vazдушnim vezama povezan sa čitavom zemljom i s inostranstvom. Nikle su nove gradske četvrti, naselja širokih ulica, sa bulevarima i savremenom infrastrukturom. Tako je nastao grad modernih bulevara, skiverova, trgova, drvoreda, aleja i parkova, stambenih i poslovnih zgrada, građenih po najmodernijim arhitektonskim rješenjima.

Titograd je danas privredni, društveno-ekonomski i kulturni centar Crne Gore.

STANOVNIŠTVO

Razvitak materijalne osnove, dinamičan razvoj privrede i porast društvenog proizvoda i dohotka praćeni su krupnim promjenama u broju i socijalno-ekonomskoj strukturi stanovništva Titograda.

Nove vertikale

Od oko 16.000 stanovnika, koliko je Podgorica imala 1941. godine, poslije završetka rata u gradu je živjelo nepunih 6.000. Od tada broj stanovnika grada stalno raste, tako da ih sada ima oko 85.000 (u opštini živi oko 120.000).

To je period i krupnih izmjena socijalne strukture stanovništva koje su rezultirale brzim rastom radničke klase, promjenom društvenog položaja žene, stalnim podizanjem nivoa obrazovanja i zdravstveno-socijalne zaštite, veoma značajnim porastom ličnog i društvenog standarda.

Albanska narodna nošnja iz okoline Titograda

PRIVREDA

Dinamičan rast grada i broja gradskog stanovništva omogućen je razvojem i jačanjem privrede i društvenih djelatnosti. Razvoj industrije bio je osnovno opredjeljenje u privredi grada. Izgrađeni su mnogi krupni kapaciteti, razvile se nove djelatnosti: industrija, saobraćaj, građevinarstvo, trgovina (spoljna i unutrašnja) ugostiteljstvo, komunalna privreda. Višestruko je povećana zaposlenost, kao i društveni proizvod.

Industrija, sa preko 41% učešća u društvenom proizvodu opštine, predstavlja oslonac i sadašnjeg i budućeg društveno-ekonomskog razvoja. Industrijski objekti Titograda poznati su i na domaćem i na svjetskom tržištu. Tu je proizvodnja i prerada aluminijuma, proizvodnja građevinskih mašina, tekstila i konfekcije, duvana, zatim namještaja i drugih proizvoda. Sve te grane daju sve više robe, pa i za izvoz.

Među najkrupnije radne organizacije spadaju: Kombinat aluminijuma, OGP »Titograd«, TITEKS (tekstilna industrija), Industrija građevinskih mašina i opreme »Radoje Dakić« ŽTO, Agrokombinat »13. jul«, Duvanski kombinat, Industrija nam-

Detalj iz Kombinata aluminijuma

Robna kuća

Jedan od pogona – Titogradska tekstilna industrija – »Titeks«

Plantaža Agrokombinata »13. jul«

ještaja i građevinske stolarije »Marko Radović«, »Industriaimport« (OOUR za spoljnu i unutrašnju trgovinu i turizam), »Drvoimpeks« (OOUR za spoljnu trgovinu u oblasti drvne industrije) i dr. Potrebe Titograda i drugih centara u Crnoj Gori uslovile su razvoj i drugih kapaciteta industrijske proizvodnje, pa su se razvili pogoni prehrambene, grafičke i hemijske industrije, kao i neke krupnije radionice i servisi, koji se po nivou opremljenosti i tehnologije mogu svrstati u industrijske jedinice.

Izgrađeni su značajni kapaciteti u oblasti poljoprivrede, što predstavlja dobru materijalnu osnovu za intenzivniji razvoj i realizaciju krupnih investicionih programa u toj oblasti. Aktiviranje Čemovskog polja i priobalne zone Skadarskog jezera, kojim će biti osvojeno preko 2.000 hektara površina i podignuti plantažni zasadi vinograda i voćnjaka, kao i odgovarajući prerađivački kapaciteti – otvara nove mogućnosti poljoprivredi.

Geografski položaj Titograda čini da saobraćaj ne samo što predstavlja preduslov razvoja već i sam akceleratori djeluje i na zapošljavanje i na razvoj ostalih djelatnosti. Već ranije su se razvili drumski i vazdušni saobraćaj, a izgradnjom pruge Beograd–Bar Titograd je postao značajan punkt našeg saobraćajnog sistema. Ova pruga značajno pomjera tranzitne pravce, kako u Jugoslaviji tako i u međunarodnim razmjerama, pa analogno tome raste i značaj Titograda kao saobraćajnog čvora.

Trgovina nije zaostajala za drugim djelatnostima, pa sada i u toj oblasti djeluju veoma jake radne organizacije. One se bave i unutrašnjom i spoljnom trgovinom. Zahvaljujući opštem privrednom razvoju i posebno razvoju turističke privrede, titogradsko tržište je jedno od najotvorenijih u zemlji. Gotovo sve poznatije jugoslovenske trgovinske radne organizacije formirale su ovdje svoje punktove – robne kuće, prodavnice, predstavništva ili zastupništva. U gradu ima oko 500 prodavnica na malo.

U Titogradu je koncentrisan znatan dio spoljne trgovine i trgovinskih radnih organizacija na veliko. Pruga Beograd–Bar tome je mnogo doprinijela, a doprinijeće i gradnja modernih budućih drumskih saobraćajnica Sarajevo–Titograd i Cetinje–Titograd. Imajući u vidu mogućnosti i perspektive grada kao društveno-političkog, privrednog i kulturnog centra SRCG, povoljan položaj u odnosu na domaće i strane turističke tokove, bogatstvo spomenika kulture (Medun, Duklja, Nemanjin grad) i prirodnih ljepota i rijetkosti (naročito, pored vodotoka, aktiviranje Skadarskog jezera i mnogobrojnih spomenika na njegovim ostrvima i obalama) – mogućnosti Titograda da intenzivnije razvija određene vidove turističke ponude veliki su i očigledni.

Grad sada dočekuje goste u hotelima »Crna Gora«, »Podgorica« i »Zlatica« i motelima u Plavnici, Tuzima, Marezi i Zlatici (u neposrednoj blizini grada).

OBRAZOVANJE, KULTURA, ZDRAVSTVO

Zahvaljujući brzom razvoju materijalne baze, značajna dostignuća ostvarena su i u društvenim djelatnostima.

Sistem samoupravnih socijalističkih odnosa bitno je uticao na razvoj privrede, posebno na povećanje proizvodnje i usavršavanje radne tehnologije. To je iziskivalo novi sistem obrazovanja kadrova i drugačije uslove življenja, što je povratno uticalo na brzu izmjenu odnosa u proizvodnji, drugačiju kulturu rada i, analogno tome, na tempo i strukturu razvoja, ulogu i uticaj društvenih djelatnosti.

Veoma je razvijena mreža osnovnih škola i škola usmjerenog obrazovanja, kao i vaspitno-obrazovnih institucija. Titograd spada u red onih naših gradova u kojima približno svaki drugi stanovnik pohađa neku školu ili neki oblik obrazovanja, odnosno stiče neki stepen kvalifikacije u školskoj klupi.

Titograd je 1974. godine postao univerzitetski grad. Na univerzitetu »Veljko Vlahović« studira oko 16.000 redovnih i vanrednih studenata. Univerzitet okuplja stotine naučnih radnika koji rade bilo na fakultetima ili u institutima.

Značajno mjesto u naučnom životu Titograda ima Crnogorska akademija nauka i umjetnosti. Zajedno sa Univerzitetom ona predstavlja centar razvoja nauke i stvaralaštva, u kome se organizuju i realizuju naučni i istraživački programi i zadaci od značaja za privredni i društveni razvitak Republike i grada.

Formiranje univerziteta »Veljko Vlahović« i Akademije nauka i umjetnosti Crne Gore znači istorijski događaj u našem kulturnom razvitku.

Formirane su i mnoge kulturne institucije u kojima se prikuplja, čuva i klasificira kulturno nasljedstvo. Snažno je krenula novinska i izdavačka djelatnost, a radio i televizija predstavljaju sve značajniji faktor informativno-političkog i kultur-

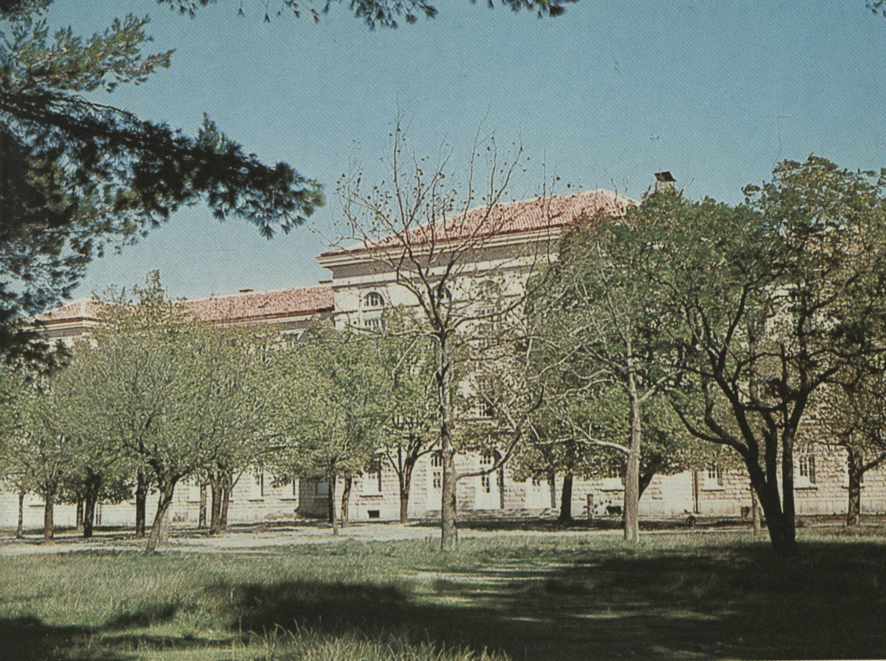
Obrazovanje – kabinetska nastava

nog života grada i Republike. Razvijaju se i razni oblici kulturno-umjetničkog i zabavnog života, podstiču međurepublička i međunarodna kulturno-tehnička i naučna saradnja.

Široko postavljena organizaciona mreža institucija kulture daje podstreka snažnom razmahu amaterskog kulturnog stvaralaštva. U gradu i opštini djeluje više kulturno-umjetničkih društava, organizuju se razne smotre i festivali amaterskih ostvarenja, aktivno se i organizovano djeluje na širenju aktivnosti i prihvatanju navika karakterističnih za urbane sredine.

Klinički centar u Titogradu predstavlja instituciju šireg značaja. Okuplja oko 250 ljekara raznih specijalnosti i opšte prakse, preko 500 viših i srednjih medicinskih radnika. Bolnica je kapaciteta preko 400 bolničkih postelja. Snabdjevena je najmodernijom medicinskom opremom, sa uređajima za urgentnu i intenzivnu njegu bolesnika. Dječja bolnica i dispanzeri za školsku i predškolsku djecu pružaju maksimalnu zaštitu najmlađim, a desetak dječjih vrtića prima dnevno oko 1.000 mališana.

Stalno se poboljšavaju materijalna baza sporta: osnivaju se novi klubovi, raste broj aktivnih sportista, izgrađuju se sportski poligoni i veći objekti, podižu dvorane u školama i sportska igrališta u radnim organizacijama i mjesnim zajednicama.

*Jedna od najstarijih obrazovnih institucija – gimnazija »Slobodan Škerović«
Tehnički fakultet Univerziteta »Veljko Vlahović«*

Najnoviji dio grada preko Morače

Titograd je, u osnovi, riješio komunalnu infrastrukturu. Grad raspolaže sa preko 25.000 stanova, ima preko 60 kilometara asfaltiranih ulica (kojima se kreće oko 17.000 automobila u ličnoj svojini), izgrađena je potpuna javna rasvjeta, zatim vodovodna i kanalizaciona mreža, oko 10.000 telefonskih priključaka, gradski i prigradski saobraćaj.

Grad se razvija po savremeno koncipiranom urbanističkom planu, kojim su obuhvaćeni i budući rejon grada. U njemu će početkom posljednje decenije ovog vijeka (prema urbanističkim predviđanjima) živjeti gotovo dvostruko više stanovnika nego što ih živi sad.

Takav Titograd – društveno-ekonomski i kulturni centar Crne Gore – građen je, prije svega, naporima njegovih radnih ljudi, uz pomoć čitave naše zajednice. Postignuti stepen razvitka omogućava napredak u poboljšavanju materijalnih, kulturnih i opštih uslova života. Titograd je široko uključen u privredni i kulturni život SR Crne Gore i SFR Jugoslavije.

Pravci daljeg razvoja Titograda uglavnom su opredijeljeni nivoom materijalne osnove i problemima koji se javljaju na sadašnjem stepenu razvoja.

Titograd je, stoga, najljepši spomenik onim velikim žrtvama, najboljim sinovima i kćerima ovoga kraja, koji su, sa stotinama hiljada saboraca iz čitave domovine, ugradili život u temelje naše slobode.

*Galerija »Risto Stijović«
Sokacima stare Podgorice*

KULTURNO-ISTORIJSKI SPOMENICI

Rijetki su gradovi čija je prošlost dramatična toliko koliko je dramatična prošlost Titograda. Jer, ovaj grad je nastao u sudarima civilizacija. One su se međusobno uništavale, ali su ostavljale tragove svoje materijalne kulture.

Vrijeme i prirodna i ratna razaranja uništili su mnoge značajne istorijske i kulturne spomenike grada i njegove okoline. Ali tragovi prošlosti se često srijeću: međunsko utvrđenje, Duklja, rimski vodovod, ostaci starih građevina i puteva, kao što su Nemanjin grad, Via Zenta, spomenici na Skadarskom jezeru i drugi, zidine koje opasuju bašte i dvorišta, naročito karakteristične za Staru varoš. U usmenim predanjima i legendama prošlost ovdje često ima fantastične obrise...

Kontrasti su i danas očigledni – prepliću se staro i novo. Pored visokih i modernih solitera bitišu prizemljuše sa starim kapijama i baštama. Zaista je malo područja, ne samo u nas nego i šire, koja se po bogatstvu i raznovrsnosti istoriografskih, antropografskih i etnografskih sadržaja mogu uporediti sa područjem Titograda.

Iz ranijih epoha evidentirano je i Zakonom zaštićeno 45 nepokretnih kulturno-istorijskih spomenika. Iz ranijih oslobodilačkih ratova sačuvano je 12, a iz naročnooslobodilačkog rata 92 spomen-obilježja.

SPOMENICI U GRADU

Najpoznatiji sačuvani spomenici kulture u gradu su Crkva sv. Đorđa, utvrđenje Ribnica na ušću Ribnice i Stara varoš kao spomenički kompleks.

Crkva sv. Đorđa je vrijedan spomenik iz vremena učvršćenja feudalizma i hrišćanske vjere na terenu nekadašnje Zetske države, iz perioda prednemanjičkog građevinarstva. Rađena je u prijeromanskom stilu, vjerovatno u XI vijeku.

Po arhitekturi je veoma interesantna. To je jednobrodna zasvedena građevina, sa niskom kupolom, jednostavnim oltarom i zvonikom na zapadnom dijelu. U zidovima se nalazi dosta antičkog materijala, koji je vjerovatno prenesen iz Duklje.

Unutrašnjost crkve bila je vrlo bogata, ali je više puta stradala, pa su mnoge freske i rukopisi uništeni. Ipak, sačuvane su neke freske iz XI vijeka. Tu su interesantne scene iz života sv. Đorđa. Sačuvane freske se odlikuju naivnošću osjećanja i narativnošću. Pojedine ličnosti date su sa više dostojanstva, dok su likovi u scenama nepravilnih proporcija.

Crkva je prepravljena više puta, često i nevjesto, te je gubila svoj originalni arhitektonski stil. Tako je 1880. godine dograđena priprata sa zvonikom, a 1931. godine spoljni zidovi su pojačani betonskom naslagom i crkva je izgubila prvobitni izgled. Tek 1966. godine vraćen joj je predašnji izgled, ali restauratorski radovi nijesu još završeni.

Crkva sv. Đorđa

Ribnica je utvrđenje čiji se ostaci nalaze na ušću Ribnice u Moraču, s lijeve strane. Građena je na temeljima srednjovjekovnog ili čak starijeg grada. Prema zapisima Stevana Prvovjenčanog (»Život sv. Simeuna«), može se zaključiti da je u njemu rođen Stevan Nemanja, i da je 1114. godine kršten u crkvi sv. Đorđa, po rimskom obredu.

Zub vremena je ovdje pokazao svoju razornu moć. Od grada su ostale samo trošne ruševine i potamnjele zidine, koje se kao sablasti dižu nad obalama rijeka koje ga okružuju.

Na objektu su vršena neka arheološka istraživanja, ali ne i restauracija.

Stara varoš, dio grada razmješten na lijevoj obali Ribnice i Morače, predstavlja spomenički kompleks zanimljiv kako po načinu gradnje tako i po spomen-obilježjima iz perioda četvorovjekovne turske okupacije. Na tom prostoru nastala je i razvijala se stara Podgorica, sve do 1886. godine, kada je počela da se gradi nova na desnoj obali Ribnice.

Podgorica je izgrađivana na prostoru prvobitnog Birziminiuma, odnosno Ribnice. Pri tome je, vjerovatno, korišćen i kamen sa ruševina Duklje. Evlija Čelebija, u svom opisu Podgorice je zabilježio da je podgorička tvrđava »izgrađena od

Sahat kula

četvrtastog tesanog kamena, jake konstrukcije, sa vrlo jakim kulama i gradskim zidinama«.

Turci su izgrađivali naselje oslanjajući se uglavnom na naslijeđenu arhitekturu srednjovjekovne Ribnice.

Kapije grada. – Arhitektura grada je uglavnom prilagođavana njegovom vojnom značaju. Pristup je bio ograničen, pa se u grad ulazilo kroz kapije: Kučku, Zetsku, Malisorsku i Osmanagića. Naselje je brzo raslo i njegov fortifikacijski prostor bio je premalen da primi sve nove žitelje, pa se širio prema istočnoj strani – Mićenu. U tvrđavi je ostao dio grada pod nazivom Varoš. On je, pored ostalog, imao Tećiju – mjesto na kome su se okupljali derviši – i Ašik-mahalu – ulicu za ljubav i ašikovanje.

Stara varoš je građena spontano, u mediteransko-orijentalnom stilu: nepravilne, krivudave i uske ulice, niske prizemne kuće jednostavnih fasada i arhitektonskog izgleda, sa dubokim strehama i horizontalno poredanim prozorima, sa ispuštima spratnog dijela, poduprtog drvenim stubovima, i otvorenih doksata prema dvorištu. U prizemnom dijelu kuće su građene od čvrstog materijala, a spratni dio bio je od čakme.

Najbolju ilustraciju takvih porodičnih kuća predstavlja kuća Čubranovića. Ona je stavljena pod zaštitu, kao spomenik kulture.

Džamije. – U periodu o kom je riječ izgrađeno je nekoliko interesantnih objekata.

Najznačajniji od njih bila je Džamija Glavatovića iz XVI vijeka. Potpuno je porušena prilikom bombardovanja u drugom svjetskom ratu, a nalazila se na prostoru današnje Medicinske škole.

Džamija Osmanagića, iz XVIII vijeka, sa ostacima mauzoleja, sačuvana je, ali je dosta oštećena u drugom svjetskom ratu.

Djelimično su očuvani i ostaci stare tvrđave i bedema, na kome se i sada vide puškarnice i ulazna vrata u blizini Džamije Osmanagića.

Sahat-kula. – Ovaj objekat potiče iz XVIII vijeka, a izgradio ga je Adži paša Osmanagić, u centru – Stare varoši. Na njenom vrhu bio je sat, koji je najavljivao vrijeme svakih 30 minuta. Visoka je 16 metara. Danas je najstariji simbol Stare varoši, pa i Podgorice.

Vezirov most je građen 1782. godine na Morači. Sačuvani dokumenti kazuju o smjeloj, jednolučnoj građevini. Most je porušio pruski kapetan Hator 1876. godine, ali je tom prilikom napravio crtež toga objekta.

Ratovi i rušenja grada učinili su da most ne sačuva svoj prvobitni izgled.

Na Ribnici su takođe sačuvana dva (manja) mosta: jedan na ušću Ribnice, čiji temelji prema nekim indicijama potiču iz rimskog perioda, i drugi oko 500 metara uzvodno, iz vremena turske okupacije, takozvani Tabački most.

Mlinovi na Ribnici. – Uz lijevu obalu Ribnice, donedavno, radilo je desetak mlinova za žitarice. Uz ovu rijeku gdje god su ljudi mogli koristiti dio njene snage, podizani su ovakvi objekti. Oni su bili hraniooci vlasnika, a sada njihovi ostaci jedva da i dočaravaju to doba.

Džamija Osmanagića (Lukavčevića)

Spomenik partizanu-borcu na Gorici

Vidovi kulture iz perioda turske okupacije u Staroj varoši ogledaju se u urbanim i arhitektonskim formama i orijentalnim enterijerima. Džamije, mostovi na Ribnici, mahale, sokaci i avlije, kao i razni predmeti, živo podsjećaju na to doba.

Radi zaštite toga kulturno-umjetničkog i istorijskog nasljeđa, cio taj dio grada konzerviran je i zaštićen Generalnim urbanističkim planom Titograda.

U vrijeme turske okupacije srpska srednjovjekovna umjetnost jedino se nastavlja građenjem malih seoskih crkava.

U široj okolini Titograda nema mjesta koje nije dalo doprinos oslobodilačkoj borbi našeg naroda. Taj se doprinos manifestovao ljudskim žrtvama, borbom na frontovima, otporom u kaznionama i logorima, kao i materijalnim dobrima. Bilo u kom pravcu krenuli, pored puta ćete vidjeti spomen-ploče, spomen-česme, spomenike. Sva ta obilježja podsjećaju na ljude i događaje koji čine nerazdvojni dio istorije ovoga kraja, pa i šire, od davnih vremena do danas.

Pored više zakonom zaštićenih kulturno-istorijskih spomenika, u gradu postoje i spomenici i spomen-obilježja Petru Petroviću – Njegošu i Karađorđu i spomenbiste Božidar Vukoviću – Podgoričaninu i Marku Miljanovu.

Na Gorici je podignut jedinstven u nas monumentalni spomenik »Partizanu-borcu«, u čijoj su kripti smješteni posmrtni ostaci 67 narodnih heroja Jugoslavije iz Crne Gore.

U krugu Duvanskog kombinata podignut je spomenik palim borcima, u dijelu grada preko Morače spomenik osnivaču KP Crne Gore Jovanu Tomaševiću, u zgradi Gimnazije spomen-ploča palim učenicima, pa spomen-groblja Konik, Čepurci i Cijevna.

U gradu se nalaze i spomen-biste istaknutim revolucionarima: Ivanu Milutinoviću, Marku Radoviću, Moši Pijade, Marku Radeviću, Mitru Bakiću, Boru Četkoviću, Đini Vrbici, Miloradu-Musi Burzanu, Budu Tomoviću, Slobodanu Škeroviću, Stanku Dragojeviću, Savu Pejanoviću, Ivanu Uskokoviću, Bračanu Bračanoviću, Jeleni Četković, Mirku Vešoviću, Vladimiru Nazoru i Milunu Božoviću.

Grad i opština imaju još spomen-obilježja iz narodnooslobodilačkog rata.

SPOMENICI U BLIŽOJ OKOLINI GRADA

U okolini Titograda nalaze se veoma značajni kulturno-istorijski spomenici Medun, Duklja, Zlatica, Manastir Morača, Žabljak i više spomenika na Skadarskom jezeru.

Medun (Meteon)

Stari grad Medun, više utvrđenje koje se nalazi na 13. kilometru sjeveroistočno od Titograda, u Kučkoj površi, potiče iz antičkog perioda. Bio je važno uporište ilirskih plemena, pa je zato privlačio pažnju mnogih naučnika, domaćih i stranih.

Podignut je prvo kao tvrđava (Meteon), a kasnije kao grad, između IV i III vijeka prije nove ere.

Grad je podignut na uzvišenju koje je sa južne strane nepristupačno. U akropolu, koja se nalazi na istočnoj strani terena, ulazilo se iz podgrada, sa zapadne strane, strmim stepenicama uklesanim u stijenu, a u sam grad – kroz kapiju.

Stepenište koje vodi iz donjeg u gornji grad, kao i djelimično sačuvana cistijerna, potiču iz IV vijeka prije nove ere.

Dobro očuvane zidine utvrđenja izgrađene su od velikih blokova tesanog kamena, postavljenih u više redova. Posebno je pažnja pri gradnji posvećena spoljnim ugaonim zidovima kula. Konstrukcija se po solidnosti i srazmjerama mnogo razlikuje od konstrukcije ostalih, manje značajnih ilirskih gradova.

Sa građevinskog stanovišta, Medun je nenadmašni svjedok snage ilirskih plemena, naročito plemena Labeata, koji su ga i naseljavali.

Medun je, uz Skadar kao prijestonicu, imao značajnu funkciju u odbrambenim planovima najpoznatijeg ilirskog vladara Gencija – i pred opasnošću od rimskih legija i kao centar operacija protiv nepouzdatih susjednih ilirskih plemena.

Sa kulturno-umjetničkog gledišta, vrlo interesantne su dvije niše ukopane u stijenu, na putu iz donjeg u gornji grad. Proučavanja upućuju na zaključak da su tu vršeni obredi vezani za kult zmije, koja je kod Ilira predstavljala mitskoga pretka.

Sjeverno od gornjeg grada nalazi se nekropola. Ona potiče iz ilirskog perioda, ali nije proučavana.

Rimske legije osvojile su Medun oko 167. godine. Tom prilikom u njemu je zarobljen posljednji ilirski kralj Gencije sa porodicom.

Medun još nije dovoljno proučen. Pored toga što je zanimljiv zbog daleke i bogate prošlosti, on predstavlja i objekat veoma značajan za proučavanje svih kulturnih epoha od praistorije do srednjeg vijeka.

U podnožju kikalopskih zidina ovoga grada i utvrđenja, dvadesetak vjekova kasnije živio je naš poznati književnik, plemenski prvak, crnogorski vojvoda i junak Marko Miljanov. On je u akropoli, pred malom crkvom, i sahranjen.

Duklja (Doclea, Dioclea)

Duklja je najznačajniji od svih spomenika kulture iz perioda Rimljana na teritoriji današnje Crne Gore.

Osnivanje Duklje i njen urbanistički, ekonomski i politički procvat uglavnom su uslovljeni geografskim položajem mjesta. Jer, grad se nalazio u trouglu koji se graniči rijekama Zetom, Moračom i potokom Širalijom – dakle sa tri strane ograđen rijekama koje su za njega bile prirodno odbrambeno obezbjeđenje. Sa sjeveroistočne strane bio je utvrđen jakim gradskim bedemima, debljine 2 do 2,30 metara. Duklja je izgrađena u neposrednoj blizini raskrsnice nekoliko puteva, a jedan od njih, Skadar – Naronu, bio je glavna rimska komunikacija kroz Crnu Goru. Put nije prolazio kroz Duklju, što se dovodi u vezu sa činjenicom da je za podizanje grada biran teren prvenstveno pogodan za odbranu. Do Duklje je, zato, vodio poseban ogranak puta. Glavni put je prolazio relativno blizu, oko 4 kilometra južno od Duklje, idući od ušća Ribnice na zapad, južno od Malog i Veljeg brda.

Budući prirodno zaštićena, u blizini raskrsnice značajnih puteva i u veoma plodnoj ravnici, Duklja je predstavljala važan politički, kulturni i religiozni centar

rimске provincije Prevalis, sa municipijalnim pravima. Duklju prvi put pominje geograf Ptolomej.

U dosadašnjim istraživanjima nije nađen nijedan predmet stariji od I vijeka, pa se nastanak Duklje i vezuje za to vrijeme, za početak toga stoljeća. Grad se inače razvijao u toku nekoliko vijekova.

Duklja je urbanistički riješena po antičkim šemama, ali slobodnije od uobičajenih, strogih rimskih koncepcija. Zbog specifičnosti prirodnog položaja, rimski plan je prilagođen konfiguraciji terena. U tom velikom antičkom i ranohrišćanskom gradu uzanih ulica bilo je puno velikih građevina. Pored stambenih zgrada i palata, bilo je rimskih hramova, foruma, bazilika, slavoluka, termi (na zapadnoj strani za muške, a u istočnom dijelu za ženske) sa svlačionicama, gimnastičkom salom, prostorijama za topla i hladna kupanja, zatim odaja za odmor, čitaonica sa bibliotekom.

Glavna ulica u gradu – Via principalis – presijecala je grad u pravcu zapad – istok i vezivala mostove na Širaliji i Morači (preko ovog prvog se i danas ulazi u Duklju). Na zapadnom i istočnom kraju ulice nalazile su se kapije. Na sredini glavne ulice, u centru, bio je slavoluk, kroz koji su visoke ličnosti ulazile u grad. Dakle, u veoma utvrđeni grad ulazilo se jedino preko mostova na rijekama koje su ga okruživale.

U centru grada nalazila se reprezentativna građevina – forum sa bazilikom i pratećim prostorijama, koje skupa predstavljaju jedinstvenu arhitektonsku cjelinu. U ruševinama bazilike nađeni su fragmenti luksuzne dekoracije u štuku i mermeru. U istočnom dijelu grada sačuvani su objekti iz ranohrišćanskog perioda. To su ostaci dvije bazilike na osnovu kojih se može pratiti razvoj hrišćanske crkvene organizacije ne samo u Duklji nego i u čitavoj provinciji Prevalis. U ovom dijelu grada otkriveni su i ostaci crkvene arhitekture iz IX vijeka. To su ostaci jedne manje krstoobrazne crkve.

Pod rimskom vlašću Duklja je izrasla u najnapredniji grad na jugu naše današnje zemlje, a Crne Gore svakako. Prema nekim procjenama prostora koji je zahvatao, grad je mogao imati osam do deset hiljada stanovnika. Grad je imao svoj vodovod, dug desetak kilometara. Otkriven je prije četrdesetak godina, a išao je od Vrela ribničkih preko Doljanskog polja do Duklje. Drugim, sporednim krakom, čiji su ostaci otkriveni u polju Straganica, grad je dobijao vodu sa brda Lisa. Grad je imao i kanalizaciju. Ostaci tih objekata – vodovoda i kanalizacije – sačuvani su na više mjesta.

U nekropolama grada, južnoj, na lijevoj obali Morače i sjeverozapadnoj u ravnici Lovišta, nađeni su značajni podaci o životu Duklje. Preko njih se najpouzdanije može pratiti uspon i razvoj Duklje. U nekropoli u Lovištima otkopana je čuvena časa iz Dioclee.

Poslije pljački Duklje, početkom V (Goti) i početkom VI vijeka (Sloveni i Avari), i katastrofalnog zemljotresa od 518. godine, dotadašnjim veličanstvenim građevinama nanose se štete i rušenjem radi korišćenja građevinskog materijala.

Duklja je preživjela mnoga razaranja – ratna i prirodna, ali je više puta i obnovljena, pa pomen o njoj kao gradskoj i državnoj tvorevini nije iščezao za nekoliko vijekova.

Ovaj grandiozni spomenik kulture i jedinstveno arheološko nalazište za umjetnost, arheologiju i nauku još nije dovoljno poznat. I pored svih ispitivanja još nije sasvim proučen. Mnoge od njegovih vrijednosti uništene su u srednjem vijeku, kada je materijal iz zidina korišćen za podizanje odbrambenih utvrđenja i okolnih naselja.

Zlatica

U Zlatičanom polju otkrivene su dvije bazilike iz ranohrišćanskog perioda. Poslije razaranja koja je Duklja doživjela u V i VI vijeku, prilikom doseljavanja Slovena i Avara i dolaskom pod vlast Vizantije, njena se istorija može pratiti na tom spomeniku. Naime, tada je crkveno sjedište preneseno u Zlaticu, oko 3 kilometra od Duklje. Dva crkvena objekta velikih razmjera, koja su tu otkrivena, potvrđuju da je Duklja i tada bila ekonomski moćna. To najrječitije potvrđuje i jedan skupocjeni mermerni sarkofag, otkriven u zidinama te bazilike.

Ostaci drevne civilizacije – Duklja

Nemanjin grad – Zidine

Manastir Morača

Manastir Morača potiče iz perioda Nemanjića države. Izgradio ga je knez Stefan, 1252. godine. Jedan je od najvećih i najznačajnijih spomenika iz toga doba. Građen je u »raškom« stilu, a posvećen je Bogorodici. Više puta je rušen i obnavljan. U Manastiru su sačuvane freske iz tri perioda. Najljepše su one iz XIII vijeka, dakle iz vremena izgradnje. Freske iz XVII vijeka su djelo majstora Kozme, a jednu fresku je izradio Đorđe Mitrofanović, najpoznatiji majstor prve polovine toga vijeka. Pošto su u njemu radile grupe poznatih majstora ikonopisaca, Manastir je predstavljao centar umjetničkog stvaralaštva, pa se njegov uticaj osjećao u svim krajevima današnje Crne Gore.

Manastir Morača se nalazi na magistralnom putu koji vodi za Beograd, na četrdesetak kilometara od Titograda. Otvoren je preko čitavog dana, a dužnost kustosa u njemu obavlja kaluđer.

Manastir Morača

Spomenički kompleks na Skadarskom jezeru

Skadarsko jezero i njegov obalni pojas predstavljaju vrijedan spomenički kompleks.

Pod raznim nazivima, Jezero je poznato još od prije nove ere. U literaturi je prvi put zabilježeno kao Palus Labeatis. Taj naziv potiče od ilirskog plemena Labeati, koje je živjelo u njegovoj okolini. Iz tog perioda ostali su mnogi ostaci ilirske materijalne kulture, a najviše ih je otkriveno u selu Gostilju, gdje su na malom prostoru otkrivene grobnice sa puno ukrasnih i običajnih predmeta.

Put Skadar – Naron, koji je prolazio sjevernim obodom Jezera, podsticao je stvaranje naselja i aktiviranje plodnih površina. Geografski položaj Krajine, na

jugoistočnoj strani, takođe je bio veoma povoljan u odnosu na Jezero, Skadar i rijeku Bojanu, pa i u odnosu na more. Stoga je Krajina poslije dolaska Slovena igrala ulogu teritorijalnog i državotvornog središta. Iz ranog srednjeg vijeka datira više naselja koja su se nalazila pored sjeverne jezerske obale: Plavnica, Mataguži, Goričani, Gostilj i Žabljak, koji je bio i sjedište više zetskih vladalaca.

Jezero je tada bilo znatno manje, pa je bilo mnogo više poljoprivrednih površina. Ovo područje bilo je i izvoznik žitarica, a nešto ranije i sira. Ovdje su dominirali ratarstvo i stočarstvo, a kod jednog dijela stanovništva i ribarstvo.

U ovom regionu bilo je i sjedište Zetske mitropolije.

Kada se uzmu u obzir tako povoljan geografski položaj, velika plodnost zemljišta, funkcija državnog i vjerskog središta – nije čudno što je ovdje, na mnogim ostrvima i u pribrežju Jezera, svojevremeno podignut veći broj crkava, manastira, utvrdenja i drugih objekata.

Žabljak

Žabljak je najznačajniji i najbolje očuvani kulturno-istorijski spomenik na Skadarskom jezeru.

Žabljak je bio prijestono mjesto Crnojevića. Podignut je na jednom uzvišenju – visokom oko 150 metara – koje se poput piramide diže u Ceklinskom polju. Bio je opasan odbrambenim kulama, te je predstavljao jedno od najjačih utvrdenja u Crnoj Gori. Žabljak potiče iz predturskog perioda, a ima indicija da je nastao čak u rimsko doba (po mnogo čemu liči na rimske građevine, ali su vidna i turska dograđivanja). Prije pojave vatrenog oružja to je bilo veoma jako, nepristupačno utvrđenje, opasano bedemima širokim 1,5 i visokim do 15, pa i više metara. Grad je dobro očuvan. Sam grad zahvata površinu od oko 1.400 kvadratnih metara. Imao je šest kula, a u tvrđavi i cistijernu za vodu i prostorije za posadu. U grad se ulazilo kroz kapiju, koja se zatvarala teškim gvozdanim vratima, a zatim kroz uzan zasvodjen hodnik.

Žabljak je bio pod turskom okupacijom oko 400 godina. Oslobođen je konačno 1878. godine. Prije toga su ga okolna plemena, poslije žestoke borbe na bedemima, dva puta oslobađala, 1835. i 1852. godine, ali su ga morala oba puta prepustiti Turcima. Po onome što je značio u svojoj prošlosti, Žabljak predstavlja nerazdvojni dio istorije Crne Gore.

Do Žabljaka se dolazi kolskim putem. Za 10–15 minuta laganog hoda čovjek se popne na njegov vrh, i tako se nađe na vanredno lijepom vidikovcu.

Poslije napuštanja Žabljaka, Crnojevići su svoje sjedište prenijeli na Obod. Tu su ostali kraće vrijeme, a 1484. godine prijestono mjesto je postalo Cetinje. Na Cetinje su se Crnojevići doseli! 1485. godine.

Prečista Krajinska

Tvorac Zetske države Jovan Vladimir podigao je u Ostrosu, u Krajini, početkom XI vijeka prvi manastir u Crnoj Gori, poznat pod imenom Prečista Krajinska. Uz manastire na Ohridskom jezeru, to je jedan od prvih slovenskih spomenika na Balkanu. Njegovi ostaci, iako veoma ruinirani, mogu se vidjeti do danas.

Ovaj manastir bio je prvo sjedište Zetske mitropolije. Odatle je ona, početkom XIII vijeka, bježeći od Turaka, prenesena u manastir na Vranjini.

U manastiru Prečista Krajinska zamonasila se i sahranjena je prva poznata srpska kaluderica Kosara – kćerka makedonskog cara Samuila, a žena kneza Jovana Vladimira. Jovan je u ratu protiv Samuila 1010. godine potučen i zarobljen, pa se tamo Kosara zaljubila u njega kao zarobljenika i kasnije udala. Inače je to bila pismena i obrazovana žena.

Manastir Vranjina

Na obroncima planina Sutormana i Rumije i po ostrvima Jezera podignuto je više crkava i manastira. Jedan od najstarijih je Manastir sv. Nikole na Vranjini, podignut na istočnoj strani ostrva 1223. godine. To je svojevremeno bila reziden-

cija Zetske mitropolije i najveći posjednik, čija su se imanja pružala od Vranja do Rijeka Crnojevića.

Prema nekim podacima, manastir je tri puta gorio. Posljednji put je »obnovljen na temeljima rezidencije Zetske mitropolije«, poslije oslobođenja Crne Gore, 1886. godine.

Beška

Manastir na ostrvu Beški podigla je Jelena, kćerka kneza Lazara i žena Đorđa Stratimirovića, 1440. godine. Testamentom je zavještala da bude tu sahranjena.

Starčevo

Na ostrvu Starčevo sahranjen je Božidar Vuković – Podgoričanin, poznati štampar. Njegov sin Vićenco, u epistoli koju je štampao 1546. godine, ostavio je zapisano: »V ljetu gospodnje 1540. godine, na ego baštinu mrtvo tijelo ego otneseno i pokopano u crkve Starče Gorice ozarištu ot Skadra«.

Kom

Na ostrvu Komu nalazi se dobro očuvan manastir, podignut u prvoj polovini XV vijeka. Izgradio ga je Stevan Crnojević, gospodar Zete, koji je u njemu i sahranjen, kao i njegova žena Mara. Manastir je sa svojih imanja, jazova za ribolov i mlinova za žitarice u Rijeci Crnojevića dobijao znatne prihode. U njemu se Njegoš zamonašio.

Na ostrvu Moračniku od početka XV vijeka postojao je meteos manastira »Prečista u Moračniku«.

Veliki broj crkvenih građevina, sjedišta prvaka, feudalnih bogataša i vladalaca takođe ukazuje na značaj hrišćanstva kao ideologije koja je davala osnovni ton društveno-ekonomskim odnosima u Zeti toga doba. Kroz proces uklapanja u sferu hrišćanstva, neznabožačke, rodovsko-plemenske slovenske skupine su ulazile u krug kulturnih naroda Evrope, pošto se naporedo sa širenjem hrišćanstva počela širiti i pismenost, a time i opšta kultura.

Lesendro

U neposrednoj blizini ostrva Vranjine nalazi se ostrvce Lesendro, sa dobro očuvanom tvrđavom, nekada veoma značajnom za odbranu krajeva prema Rijeci Crnojevića. O značaju te tvrđave najbolje govori u narodu sačuvana izreka, nastala poslije turskog osvajanja ove tvrđave: »Izgore (za nečim) kao Vladika za Lesendrom«. Utvrđenje je podignuto u Njegoševo vrijeme, kao vojnička predstraža. Na njega se danas oslanja drumska i šinska saobraćajnica koja od Titograda vodi prema moru.

Grmožur

Nasuprot Lesendru, Turci su izgradili tvrđavu Grmožur, na istoimenom ostrvu. Tvrđava je kasnije, za vrijeme knjaza Nikole Petrovića, korišćena kao kazniona za teške prestupnike.

Obod

Na zapadnoj strani Jezera, nedaleko od izvorišta Rijeka Crnojevića, nalazi se uzvišenje Obod, na kome je 1493. godine, kako se smatra, počela da radi prva ćirilaska štamparija kod Južnih Slovena.

Spomen-obilježja

U okolini grada sačuvana su spomen-obilježja iz ranijih oslobodilačkih ratova:

- Spomen-obilježje u Vuksanevkicićima,
- Spomen-obilježje u Krsima,

- Spomen-groblje sa poprsjem Marka Miljanova i
- Spomen-piramida u Gostilju.

Skoro u svakom mjesnom centru, u većem broju manjih mjesta i na više ratnih poprišta, u znak pažnje i zahvalnosti podignuti su spomenici i spomen-obilježja ličnostima i događajima iz revolucionarnog perioda i narodnooslobodilačkog rata.

Spomenici su podignuti u sljedećim mjestima: Mareza, Velje Brdo, Orljevo, Balabani, Trijebač, Barutana, Brdo pipersko, Gradac, Radovče, Jelin dub, Lijeva Rijeka, Brskut, Golubovci i Pelev Brijeg.

Spomen-piramide su postavljene na Vjeterniku, u Matagužima, Kastratima i Sjenici, a spomen-groblja (streljišta) uređena u Farmacima i na Bioču.

Podignute su, takode, spomen-biste Špira Mugoše, Mahmuta Lekića, Milana Vukotića, Vojina Popovića, Đoka Prelevića i Radomira Ivanovića.

Karakteristična ulica iz stare Podgorice

LOV I RIBOLOV

Čitavo područje Titograda interesantno je i sa ribolovnog i lovnog aspekta. U toku lovnih sezona, od 1. septembra do 15. marta, može se uspješno loviti pernata divljač na Skadarskom jezeru i njegovom priobalju.

Lov na Jezeru poznat je još od davnina. Marjan Bolica je početkom XVII vijeka zapisao da je »na ovom Jezeru zapanjujuće izobilje ptica svemogućih vrsta: nebrojno mnogo patke, ždralova, vodene kokoške, rode, fazani i dr., a takođe raznorodne grabljive ptice, naročito prekrasni jastrebovi. Više puta sam vidio kako se Turčin rano jutrom kreće s lađom u lov s jastrebom, skida s njega zvonce, postavi ga u lađu i vesla tamo gdje ugleda ptice. Krikom ih poplaši i zatim pušta na njih jastreba. Loveći na taj način, za kratko vrijeme vraća se kući s plijenom od 20 do 30 pataka«.

Jezero je jedno od najbogatijih staništa ptica, ne samo u našoj zemlji. Pošto je ovo mjesto veoma intenzivnog preleta ptica za južne krajeve, odnosno njihovog vraćanja sa zimovanja u stara staništa, ptice se ovdje rado i dugo zadržavaju, odmaraju i okrepiljuju za nastavak dugih putovanja. A ako je zima dovoljno blaga, tu i prezimi veliki broj njih.

Lovištem gazduje »Industriaimport«. On ima uzgojnu farmu divljih pataka koje, po potrebi, pušta u lovište, obogaćujući ga na taj način.

Jezero je obraslo trskom i raznovrsnim barskim rastinjem i travom, a priobalje, naročito sa sjeverne i sjeverozapadne strane, gustim vrbacima i ostalom niskogoričom, veoma pogodnom za boravak pernatice. Lovci će ovdje sresti više vrsta divljih pataka, liski, gnjuraca, kormorana, barsku kokoš, barsku i šumsku šljuku, divljeg goluba, katkad i divlju gusku, a u vrijeme dugih i hladnih zima čak i nama malo poznatu i zakonom zaštićenu koku – veliku droplju i neke druge rijetke ptice.

Lovi se iz čamca, ili čekanjem u krstinama drveća ili na obali.

Lovočuvari odlično poznaju cijelo lovište, kao i čudi vode i ptica. Dobri su lovci i dobri veslači, pa će vas odvesti na najbolja lovna mjesta.

Iz Titograda se lako polazi i u lov na visoku divljač. U višim predjelima piperskih i kučkih planina, Kameniku, Radovču, Štitovu, obroncima Sinjajevine i Komova lovci mogu uspješno tragati za medvjedom, divljom svinjom, divokozom, ili srndačem. Putevi su dosta pristupačni.

Ljubitelji lova koji nijesu raspoloženi za lov na Jezeru a nijesu vični ili su neopremljeni za lov na visoku divljač – mogu se zabavljati lovom u okolini, na dvadesetak kilometara od grada. U tim rejonima mogu naći šljuku, divljeg goluba, jarebicu-kamenjarku, zeca, lisicu, jazavca, kunu.

Na izboru je više dobrih terena, naročito lovišta šljuke: Piperi, Donji Kuči, priobalni jezerski pojas, Bandići. Nešto visočije – po Gornjim Piperima, Gornjim Kučima, Komanima, Lješanskoj nahiji, pojasu Tuzi i Zatrijepča – može se uspješno tragati za kamenjarkom i divljim golubom.

Ribolov na Skadarskom jezeru

Kanjon Cijevne

U vodama oko Titograda – rijekama Morača, Cijevni i Zeti i Skadarskom i Rikavačkom jezeru – živi preko 40 vrsta salmonidnih i šaranskih riba.

U Crnoj Gori je Skadarsko jezero zbog svog bogatstva ribom od davnina poznato kao »najplodnija njiva«, a u svijetu biologa i ihtiologa znaju ga po krapu i ukljevi. Te dvije vrste, ovakvih kvaliteta i karakteristika, naročito ukljeva, rijetko se srijeću bilo gdje u svijetu.

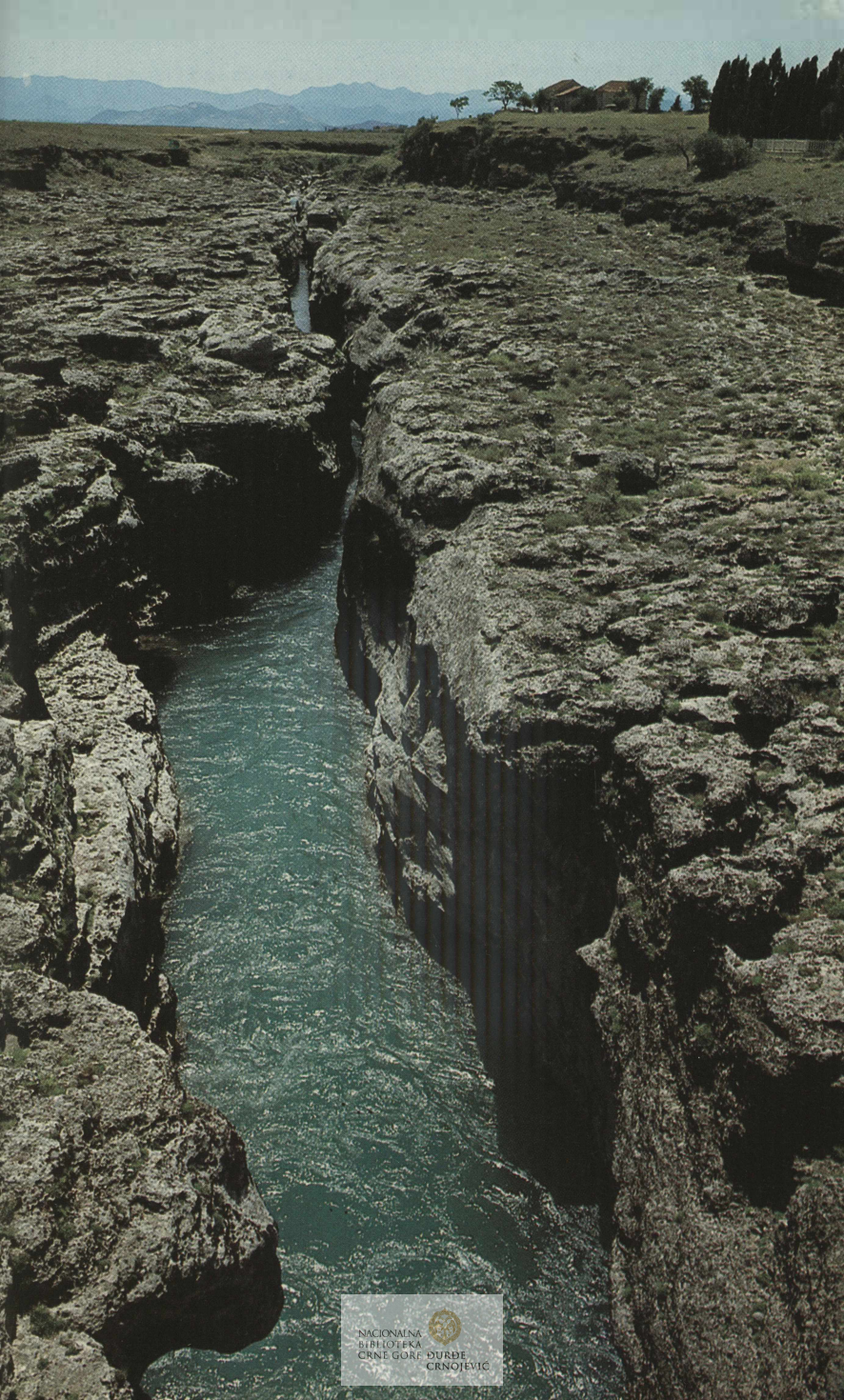
Za lov na salmonide najinteresantniji vodotoci su Morača i Cijevna. Morača je zanimljiva, jer u njoj ima većih primjeraka i više vrsta ribe: pastrmka potočara (*salmo trutta fario*), rječna pastrmka zvana strun (*salmo dentex*) teška i do 10 kilograma, kalifornijska pastrmka (*salmo gairdneri irideus*), mekousna pastrmka (*salmo thumus obtusiostris letnica*), lipljen (*Thymallus thymallus*) i potočna mrena (*barbus meridionalis petenyi*). Rijeka je veoma pristupačna čitavim tokom, pošto teče pored magistralnog puta za Beograd. Voda je čista, a obale prohodne. Lovi se prema želji i sklonosti: varalicom, mušicom ili pecanjem »na dno«. Lov mušicom je najuspješniji, naročito u toku ljeta.

Zanimljiva je i rijeka Cijevna. Bistra je, plahovita i pristupačna. Ovdje će ribolovci naći samo sitnije primjerke potočare (najviše kilogram).

Obje rijeke su lovne u svom čitavom toku. U donjem toku Morače često se nađe i glavatica (*salmo marmoratus*), naročito u proljeće. Glavatica može biti veoma velika, a ovdje se love primjerci teški i preko 20 kilograma (istina, rjeđe). Pored sjevernog, obodnog dijela Jezera, naročito blizu ušća Morače oko ostrva Vranjine i obalom do Plavnice, za ljubitelje »lova na čekanje« tereni su vanredni jer tu ima dosta šarana, ukljeve, skobalja, klijena, jegulje i kuble.

Posebno je na Jezeru zanimljiv lov ukljeve gribom. Jednim zabacivanjem mreže može se uloviti na desetine tona ribe! Način ribarenja na Jezeru nije ostao nezapažen ni među namjericima koji su ovuda prolazili i prije nekoliko vjekova. »Pošto bi (obavezno) hodža očitao molitvu, lovilo se pomoću ptica koje su vabljene, nekim posebnim krikom i koje naprave takvu crnjevinu od koje se nebo

ne vidi, da bi zatim, uz veliku graju i klepet, slijetele na vodu i natjerivale ribu mreže, te vlasnici mreže ništa i ne rade i dolaze samo radi toga da bi sagleda rezultat ptičjeg rada, i gdje-kad nalaze svoje mreže toliko pune ribe da do vrh natovore lađe, a mnogi čunove drže samo za ovu priliku« – zapisao je M. Bolica prolazeći ovuda, početkom XVII vijeka.

Sačuvani su dokumenti, a do nedavno je to bilo i običajno pravo, da su ribolovni reviri – »oka« – dijele na podjednake djelove, tako da »svaka muška glavica u Ceklinu ima jednak dio«. Svoj dio niko nije mogao »prodat ni plemeniku ni inoplemeniku. A ako se iz države iseli, njegov dio ostaje u opštu komunicu«. Takve su odluke donošene u jesen, uoči Mitrovdana, pred početak lovnog sezone, pa koje bi se muško dijete toga dana (pa i naveče) rodilo, dobijalo je dio, a ono koje se rodilo sjutradan – nema dijela za tu godinu.

Miloš Velimirović je pod kraj prošlog vijeka zabilježio da se u »Skadarskom jezeru love pastrmke teške 50 kila, i jegulje 6 kila...« Tada je on zapisao i ovo »Kad su koze dobre i ugojene, onda su i ribe dobre i ugojene, a kad koze ne valjaju – ni ribe ne valjaju...«

Ako vas čamac ponese duž obala, pored magistrale i pruge Beograd-Bar, naročito nedjeljom i praznikom, vidjećete čitave redove sportskih ribolovaca. Oni ovdje dolaze organizovano – da kao takmičari u sportskom ribolovu okušaju sreću da osvoje još koji pehar ili drugo priznanje. A sportsko-takmičarski ribolov je ovdje tim zanimljiviji što se Jezero nikada ne zamrzava, te se na njemu može takmičiti preko čitave godine. A riba uvijek ima.

Prirodne ljepote Titograda, uz tolike kulturno-istorijske i druge spomenike prirodne rijetkosti, čine ovaj predio izuzetno zanimljivim. Zato je i broj turista koji ga posjećuju u stalnom porastu. Naročito je sve više »specijalizovanih gostiju« – lovaca, ribolovaca, raznih drugih sportista i ljubitelja nesvakidašnje prirode.

Lov ukljeve na Skadarskom jezeru

KRAĆI IZLETI

Okolina grada pruža mogućnosti za lijep kraći izlet i ugodan večernji boravak. Bilo u kom pravcu krenuo, gosta će sresti neka zanimljivost.

Zlatica. – Na trećem kilometru magistralnog puta prema Beogradu nalaze se novoizgrađeni hotel i motel »Zlatica«, oba smještena u gustoj borovoj šumi. U lijepim prostorijama ovih objekata, a ljeti u još prijatnijoj bašti, uz prijatan program, ovdje se može ugodno provesti večer.

U neposrednoj blizini motela nalazi se veoma dobar auto-servis, koji uvijek stoji na usluzi.

Mareza se nalazi na oko osam kilometara od grada. Put do nje je asfaltiran. Tamo je lijep restoran, sa baštom natkriljenom visokim drvećem bujnih krošanja. Ponudiće vas ovdje crnogorskim specijalitetima, naročito ribljim: dimljenim šaranom i jeguljom, konzerviranom pastrmkom ili suvom ukljevom, ali i njeguškom šunkom, jagnjetinom pečenom na ražnju, koja se priprema tu, na očigled gostiju. Naravno, titogradskih, a i drugih vina i domaće lozovače uvijek će se naći dovoljno.

Na Marezi se nalaze ribnjak pastrmki i ribnjak šarana. Oba su interesantna za obilazak. Uz to, u sezoni lovci ovdje mogu lijepo provesti vrijeme čekajući divlju patku ili lisku, a u neposrednoj okolini, podnožjem brda, ima puno šumskih šljuka i bekacina.

Mareza je posebno prijatna za večer: vazduh je svjež, tiho je, čuje se samo žubor vode i treperenje bujnog lišća sa okolnog drveća. Naravno, tu je i muzika.

Plavnica. – Na samoj obali Skadarskog jezera, na rubu njegove tihe i čiste vode, posmatrajući sportske ribolovce, a u sezoni i lovce, i slušajući njihova kazivanja o »uspješnom« lovu, odnosno »neiskorišćenim« prilikama (i pored spremnosti i sve vještine, »nije bilo sreće«), slušajući muziku i koristeći bogatu ponudu – u nesvakidašnjoj tišini, bićete potpuno zadovoljni izletom u Plavnicu. Provod ćete uljepšati, ako ste za to raspoloženi, vožnjom čamcem Jezerom – noću ili danju, svejedno.

Sva ova izletišta – Mareza, Zlatica i Plavnica – imaju veoma lijepu okolinu, kao stvorenu za kraće šetnje, za nježna šaputanja i dogovor o sjutrašnjem...

Tuzi. – Na dvanaestak kilometara prema albanskoj granici, koji se modernim asfaltnim putem pređu za nekoliko minuta, sreće vas Tuzi – varošica koja se pominje čak 1330. godine, u Dečanskoj povelji, kao katun Lješa. Veoma je simpatična po specifičnoj arhitekturi, simpatičnim domaćinima i lijepoj okolini.

U centru varošice je manji restoran »Rujela«, u kome se prije nego u bilo kom kraju Jugoslavije može dobiti mlada jagnjetina (čak i sredinom decembra!). Spremaju je, uz to, na poseban način – kuvanjem u slatkom mlijeku. Zato ljubitelji lijepe i bogate trpeze ovdje često svraćaju i uvijek nađu motiv da opet navrate. Navratite i vi. Ako ste u grupi, blagovremeno naručite što želite, a sve ostalo prepustite ljubaznim i umješnim domaćinima.

U međuvremenu, kraće vrijeme možete provesti u vožnji kolima do jugoslovensko-albanske granice, posmatrati panoramu Skadarskog jezera, ili tipičan pejzaž kamenjara kroz koji prolazite, dok se pred vama ne pojave albanska naselja.

Danilovgrad. – Do Danilovgrada, udaljenog dvadesetak kilometara, po želji možete putovati novim magistralnim putem, preko Mareze i južnim obodom Bjelopavličke ravnice, ili putem pored Spuža, slabijim i nešto dužim, ali zanimljivijim. Na trećem kilometru od grada, starim putem, iznad ušća Zete u Moraču, vide se ostaci drevne Duklje. Niz uzvišenja i brda nastavlja se lijevom stranom Zete. To su Piperi, rodno mjesto istaknutih komunista doktora Vukašina Markovića, učesnika oktobarske revolucije i jednog od Lenjinovih saradnika, i narodnog heroja i poznatog našeg revolucionara Ivana Milutinovića. A na osmom kilometru sa lijeve

Ljetnji restoran izletišta Mareza

strane puta, na samom početku naselja Velje Brdo, nalazi se rodna kuća Blaža Jovanovića, istaknutog rukovodioca SKJ i narodnog heroja. Pored puta je i neobičan spomenik komponovan iz devet telefonskih stubova.

Sa strane ostaje naselje Spuž, koji se prvi put pominje u XIV vijeku (1379. godine). Nada nj se nadnijela Spuška glavica, sa dobro očuvanim bedemima iz XVII vijeka. Od Spuža do Danilovgrada – na Lazinama – podignut je spomenik skojevcima strijeljanim od četnika u julu 1944. godine (strijeljana su 53).

Danilovgrad je izgrađen prije nešto više od 100 godina, po ideji knjaza Danila, kao budući politički, ekonomski i kulturni centar Crne Gore. Plan je napravio inž. Dragutin Milutinović, sin Sime Milutinovića – Sarajlije. U centru grada je podignut monumentalni spomenik borcima NOR-a iz ovog kraja. U neposrednoj blizini grada je manastir Ždrebaonik, podignut, po legendi, na temeljima crkve čije je temelje udario kralj Milutin Nemanjić u XIII vijeku.

U Danilovgradu je podignuta industrija za preradu kafe, izradu radijatora i industrija građevinskog materijala. Za udoban odmor gostima stoji na raspolaganju novoizgrađeni moderni hotel »Zeta«.

Virpazar. – Virpazar se nalazi na dvadeset osmom kilometru puta prema Petrovcu. Do njega se može stići i vozom koji ide za Bar. Naselje se usidrilo na djeliću kopna, koji u vrijeme većih padavina sa svih strana zapljuskuju vode Skadarskog jezera. Zato ga često nazivaju »Crnogorska Venecija«.

Mjesto je podignuto početkom prošlog vijeka. Interesantno je zbog kružnog rasporeda kuća. Kuće su građene na sprat, radi zaštite od poplava. Gore su stanovi, a prizemlja služe kao poslovni prostor. Krajem prošlog vijeka u tih tridesetak kuća bilo je 20 dućana, što govori da je Virpazar kao tržište bio dosta značajan u Crnoj Gori. Ovdje su se okupljali trgovci iz bliže i dalje okoline, i obavezno iz Primorja. Na istočnoj strani varošice je zanimljiva stara nevelika tvrđava Besac.

U Virpazaru je u julu 1941. godine pukla prva oslobodilačka puška u Crnoj Gori. U centru naselja podignut je spomenik borcima NOR-a, koji podsjeća i na taj istorijski događaj.

Virpazar je središte vinorodne Crmnice. Ovdje, u hotelu »13. jul«, uređenom u nacionalnom stilu, uvijek možete dobiti svježe ili suve ribe i odlične domaće pršute. Razumije se, uz to dobro dođu domaća pića: lozova rakija i crmničko vino.

Virpazar je mjesto gdje se lovci i ribolovci rado okupljaju i pri polasku i pri povratku sa lova po Jezeru.

IZLETNIČKE TURE

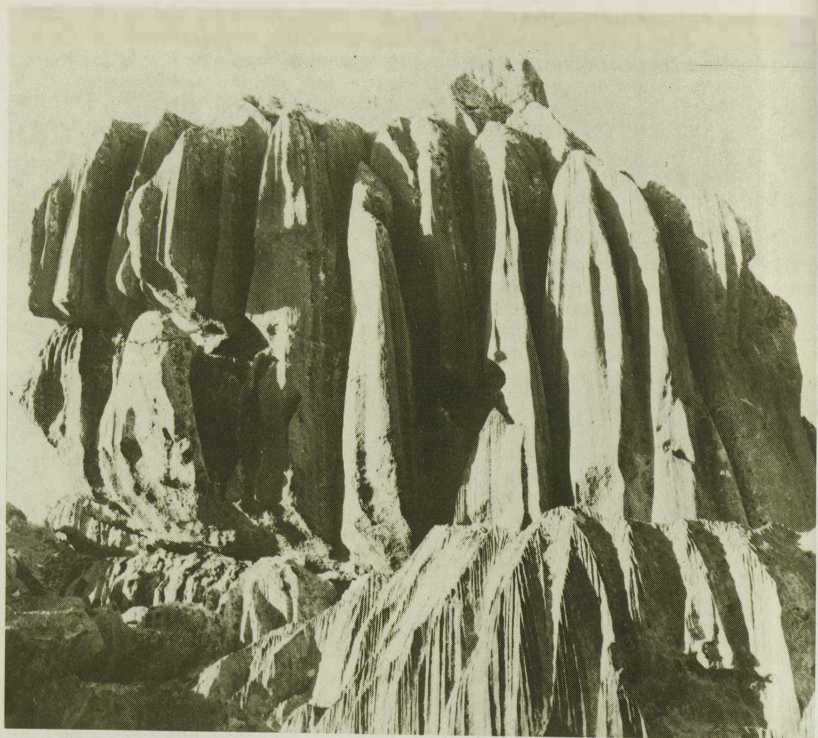
Gosti Titograda, koji to žele, mogu jedan ili više dana slobodnog vremena provesti i na zanimljivim putovanjima van grada. Njima se nudi nekoliko veoma raznovrsnih i vrlo interesantnih tura.

TITOGRAĐ – RIJEKA CRNOJEVIĆA – CETINJE

Na ovom putu dugom oko 50 kilometara putnik prolazi pored više zanimljivih mjesta.

Pored puta prema Cetinju ređa se više manjih lješkopoljskih naselja, a od rijeke Sitnice put se nastavlja uz brdo, kroz Lješansku nahiju. U Barutani, sa lijeve strane puta nalazi se spomenik borcima palim u NOR-u i tokom ranijih oslobodilačkih ratova.

Na oko dvadesetak kilometara od Titograda nalazi se Carev laz, mjesto na kome su Crnogorci 17. jula 1712. godine vodili žestoku šestočasovnu borbu prsa u prsa protiv turske vojske. Oni su tu odnijeli veliku pobjedu, do nogu potukavši neprijatelja. Prema sačuvanim podacima, na bojištu je ostalo oko 20.000 turskih vojnika. Crnogorci su imali samo 300 mrtvih.

Put za Cetinje ide kroz kraško područje – tipičan detalj krša

Malo dalje, sa Pavlove strane, otvara se vidik na jedinstvenu panoramu Skadarskog jezera. Vozač će tu, po navici već, zastati, a putnici mogu napraviti lijepe snimke.

Na ulazu u Crnojevića Rijeku (tako se zove ne samo rijeka nego i naselje), u kojoj je prva kuća podignuta 1801. godine, na desnoj strani puta je Fabrika za preradu ribe, a sa lijeve, pored mosta kojim put skreće za Virpazar, nalazi se spomenik borcima NOR-a iz ovog kraja. Ranije, dok nije bilo mosta na Tankom rtu, ovuda je vodila jedna od svega dvije drumske veze Crne Gore sa primorjem.

Sa lijeve strane rijeke uzdiže se uzvišenje Obod ili, kako ga često zovu, Riječki grad, na kome je 1493. godine osnovana prva južnoslovenska ćirilska štamparija, druga po redu među slovenskim narodima. U toku njenog dvogodišnjeg rada svijet je ovdje dobio knjige: »Osmoglasnik« (ili »Oktoih«), »Psaltir« i »Molitvenik«.

Na Obodu je kraće vrijeme, pri kraju XV vijeka, bilo sjedište vladara Crnojevića.

Od Rijeke Crnojevića put vodi uz brdo, kroz slabo naseljeni kamenjar, pored bogatog vinogorja Doborskog Sela, koje ostaje na 200–300 metara ispod puta. Na zapadnoj ivici ovoga sela je čuvena Lipska pećina, prirodna ljepota sama po sebi veoma atraktivna, ali još nespremna da prihvati turiste. Nadomak Cetinja, prije ulaska u grad, putnika čeka Belveder, prekrasan vidikovac i mjesto gdje je 1936. godine, u sukobu naroda sa žandarmerijom, poginulo šest učesnika demonstracija.

A čim pređemo brdo – već smo u Cetinju, gradu-heroju, gradu muzeja, gradu koji je nekoliko vjekova bio središte crnogorske države. Zbijeno je u nevelikom polju, opasanom odsvud kamenjarom. Tu nam se nudi veliki izbor: obilazak nekog od više muzeja ili galerija, znamenitih mjesta i spomenika, ali i nezamjenljiva posjeta Lovćenu, na čijem se vrhu nalazi impozantni mauzolej Njegošu, djelo vajara Ivana Meštrovića, realizovano zalaganjem svih naših naroda i narodnosti. Ako putnik bude imao »sreće s vremenom«, sa vrha Lovćena vidjeće dobar dio Crne Gore, čak i obrise Durmitora i Komova na jednoj, i veliki dio crnogorskog primorja na drugoj strani. A ako se tamo nađe u ranim jutarnjim časovima (naravno, pri lijepom vremenu), nazreće čak i obalu Južne Italije! Vidjeće odozgo Njeguše – rodno mjesto Vladike Rada, kao i »nevjestu Jadrana« – prekrasnu Boku, sa đerdanom naselja pored obale.

Na ovo putovanje valja ponijeti i fotoaparata, a olovka će vam se već naći pri ruci, da se javite iz ovih mjesta, od kojih svako za sebe znači dio istorije Crne Gore.

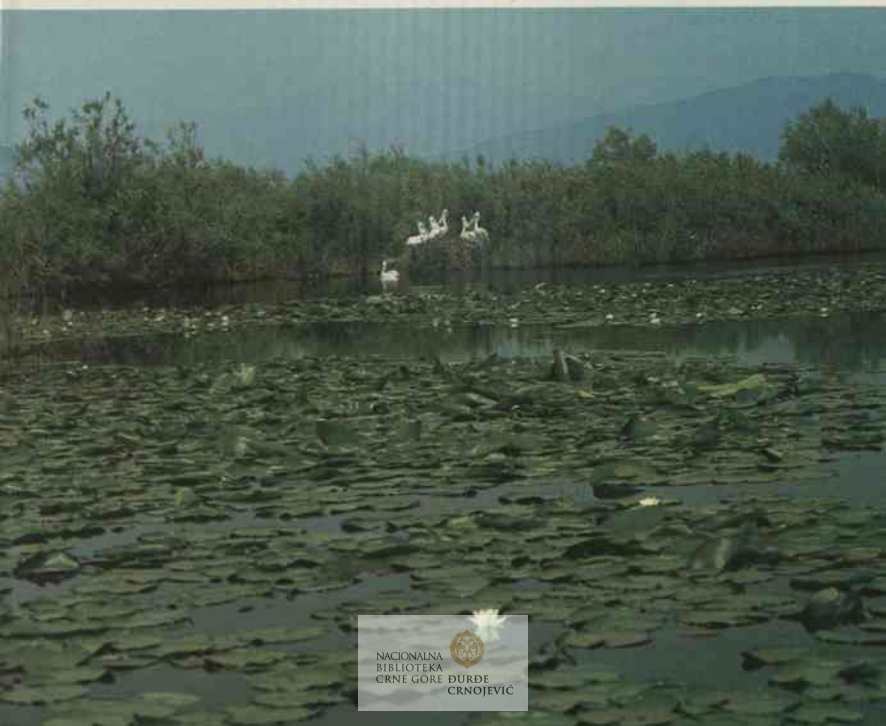
I još nešto: dvogled nećete nigdje iskoristiti tako racionalno kao na ovom izletu.

TITOGRAĐ – SKADARSKO JEZERO

Put od Titograda do Skadarskog jezera dug je oko 20 kilometara (u pravcu mora).

Put iz grada izvodi u Ćemovsko polje, zasadenim zimzelenim rastinjem. Sa desne strane uzdiže se Dajbapska gora, na čijim se padinama nalazi zanimljiv manastir Dajbabe izgrađen u podzemnim katakombama, a nešto niže je Fabrika za

Priobalni dio Skadarskog jezera

preradu aluminijuma, koja daje oko 15.000 tona finalnih proizvoda, i Kombinat aluminijuma, najveća radna organizacija Titograda.

Sa lijeve strane, kad se pređe rijeka Cijevna, jedan krak puta vodi za Aerodrom Golubovci, vazdušnu luku koja prima avione sa mnogih jugoslovenskih i stranih aerodroma. S lijeve strane puta su i plantaže agrokombinata »13. jul«. Tu je oko 2.000 ha vinograda i južnog voća. Od grožđa iz ovih vinograda dobijaju se zaštićeno vrhunsko vino »Vranac« i poznata rakija – crnogorska lozovača.

Put zatim vodi kroz zetska sela, krupne proizvođače ranog povrća: salate, luka, paprike, paradajza, krastavaca, bostana, boranije, a (nešto manje) i ranog voća. Njihovi proizvodi prvi stižu u mnoge jugoslovenske gradove. Ovi su ljudi poznati i kao dobri i strasni ribari i lovci na pernatu divljač.

Približno na dvanestom kilometru puta prema Petrovcu, kod spomenika boricima NOR-a sa područja Zete, skreće se lijevo i asfaltiranom trakom dugom šest kilometara putuje do motela na Plavnici, okruženog vodom i zelenilom.

Gosti će tu naći potpunu tišinu.

No, doživljaj na ovakvom izletu neće biti putpun, ako se ne iskoristi prilika da se Jezerom prošeta čamcem. Jer, na mnogim ostrvima na Skadarskom jezeru (a samo duž jugoistočne obale ima ih oko 50!) vide se ostaci srednjovjekovnih crkava i manastira, utvrđena iz doba Balšića i Crnojevića. Najveće od tih ostrva je Vranjina, lijevo od magistrale prema moru.

Skadarsko jezero predstavlja prirodni sabirni bazen velikog područja sa koga se u nj slivaju vodotoci sa mnogih crnogorskih planina: Morača sa pritokama Zetom, Ribnicom i Cijevnom, zatim Rijeka Crnojevića, Orahovštica, Crmnica, Plavnica, Zetica, Gostiljska rijeka, kao i potoci Pjavnik, Svinjaša, Velika i Mala Mrka – sa naše teritorije, a s albanske: rijeke Proni e Goga, Riola, Vraka, Bunuši i Kiri.

Jezero je dugo oko 50, a široko od jedan do 14 kilometara. Najveća izmjerena dubina iznosi 57,2 metara.

Površina Jezera zavisi od godišnjeg doba i priliva voda, a kreće se od 370 do 500 kvadratnih kilometara. Dio koji pripada našoj zemlji iznosi 222 kvadratna kilometra. Jedina otoka Jezera je rijeka Bojana. Ali ona ne može propustiti svu vodu i drugi materijal koji primi, pa to prouzrokuje stalni porast Jezera i plavljenje novih površina.

Albanske rijeke Drim i Kiri svojim nanosima prouzrokovale su izmjenu u režimu oticanja voda Jezera, što je dovelo do porasta njegovog nivoa za preko tri metra. Za posljednjih 12 decenija Jezero je zbog toga osvojilo preko 20.000 hektara plodne zemlje. Ostaci potopljenih građevina i naselja se i sada gdje-gdje mogu primijetiti u bistroj vodi, a o nestalim naseljima čuju se mnogi zanimljivi podaci. Poplavljena su sela Karabež sa 25 kuća, Plavnica sa 80, Salkovina sa 120, Šarike sa 6, Belije sa 30, Trumši sa 15 kuća. Sva su ta naselja živjela prije koju deceniju ili stotinu godina, a danas su pod vodom.

Na kraju ovog zanimljivog kruženja Jezerom, na kome ćete dosta vidjeti i doživjeti, putnik će se opet naći na Plavnici, da se tu okrijepi sušenom ukljevom, dimljenim šaranom, dimljenom jeguljom. A sve to može zaliti čuvenim titogradskim »vrancem«, ili, ako više voli bijelo vino – »krstačem«, takode ovdašnjeg porijekla.

TITOGRAĐ – CRNOGORSKO PRIMORJE

Titograd je od Petrovca na Moru udaljen 58 kilometara. Ova tura je zanimljiva i za jednodnevni ili dvodnevni izlet – veoma pogodna.

Po prelasku dijela puta od Titograda do Golubovaca (gdje se svraća za Plavnicu), nastavlja se Jadranskom magistralom, paralelno sa željezničkom prugom, do Virpazara. Preko Skadarskog jezera, čija voda zapljeskuje cestu sa obje strane, putuje se tri, ali i do petnaest kilometara – zavisno od godišnjeg doba, odnosno nivoa Jezera. Panorama Jezera je veoma zanimljiva. Prolazi se pored mnogih spomenika kulture: Žabljaka – srednjovjekovne prijestonice Crne Gore u

Kanjon Platije

vrijeme Crnojevića, Lesendra, Grmožura, a zatim Vranjine – ribarskog naselja ispred istoimenog brda, na čijoj se jugoistočnoj strani nalazi manastir podignut 1223. godine. To su samo neki, važniji, iz čitavog niza spomenika naše prošlosti.

Na Jezeru se i pri prolasku može zapaziti obilje ptičjeg svijeta i zelenila, kao i poviše čunova koji sakupljaju razapete ribolovne mreže i ulov, ili razvode lovce na pernatice.

Poslije Virpazara, počinje uspon kroz crmničko vinogorje koje pokriva padine Petrovačkih strana. Na istoku su padine Rumije, a na zapadu lovcénsko podgorje. Sa vrha Petrovačkih strana putniku se pruža neobično lijep vidik na dio Crnogorskog primorja od Petrovca do Bara.

Prvi susret sa morem čeka vas u Petrovcu, poznatom ljetovalištu punom zelenila, lijepih hotela sakrivenih u maslinjacima i drugom zelenilu. Mjesto je poznato i po svojoj istorijskoj prošlosti. Ovdje su 1920. godine komunisti pobijedili na opštinskim izborima.

Poznato izletišta – Veruša

Raskršće iznad Petrovca nudi vam izbor: na gotovo podjednakom rastojanju nalaze se Budva na zapadnoj, a Bar i (dalje) Ulcinj na istočnoj strani.

Za Budvu vodi put pored mnogih odmarališta podignutih u gustom zelenilu, kroz Paštroviće – rodni kraj Ljubišinog »Kanjoša Macedonovića«.

Na šestom kilometru pred Budvom nalazi se grad-hotel Sveti Stefan, isturen u more kao usidren brod.

Nedaleko do Budve je aerodrom Tivat, a zatim se ređaju stari primorski gradovi: Tivat, Kotor, Perast, Risan i druga ljetovališta duž Boke – »ljepotice Jadrana«.

Po želji, trajektom kod Kamenara ili auto-putem kroz Boku Kotorsku, može se stići na Hercegovsku rivijeru, u klimatsko lječilište Igalo, a 45 km dalje i u Dubrovnik.

Ako se na raskrsnici iznad Petrovca odlučite za putovanje prema Baru i Ulcinju, takođe nećete pogriješiti. I na tom dijelu obale ima više lijepih plaža: Lučice, Buljarica, Čanj, Sutomore... U Baru, velikoj pomorskoj luci, možete obići Stari Bar, naselje sa starim, dobro očuvanim gradskim bedemima i mnogim obilježjima orijentalnog.

Iz Bara možete poći trajektom na izlet u Italiju (Bari). Putovanje traje oko 7 sati u jednom pravcu.

Od Bara do Ulcinja put je dug 25 km. Ulcinj je, izvjesno, grad sa najviše gostiju u toku godine na Južnom Jadranu. Uslovi za turizam su izuzetno povoljni.

Upečatljiv doživljaj predstavlja obilazak starog Ulcinjskog grada, opasanog bedemima, koji u svom centru ima bunar još iz predslovenskog doba.

Izgradnjom magistralnog puta prema Cetinju Titograd dobija najkraću vezu sa Budvom. Time se otvara mogućnost opredjeljenja za novu, atraktivnu jednodnevnu turu: Titograd–Cetinje–Budva–Petrovac–Skadarsko jezero–Titograd.

TITOGRAD – MANASTIR MORAČA – KOLAŠIN – BIOGRADSKO JEZERO

Tura o kojoj je sad riječ duža je od ostalih, jer od Titograda do Biogradskog jezera ima 80 km. Putuje se magistralom u pravcu Beograda.

Nakon izlaska iz grada, sa raskrsnice od koje desno skreće put prema Medunu, magistrala nas vodi ravnicom – Doljanskim poljem. U prisoju okolnih brda su čuveni doljanski vinogradi, a preko rijeke Morače, na lijevoj strani, prostiru se Piperi.

Od Bioča idemo magistralom pored Morače. Svakom ljubitelju sportskog ribolova i kajakašu zastaće dah čim ugleda tu bistru, plavu i bučnu rijeku. Uskoro pred putnikom izrasta kanjon Platija, sa okomitim stranama koje se dižu i do hiljadu metara. Onaj koji nosi fotoaparat svakako neće propustiti priliku da snimi nešto od tih ljepota, pa i djeliće pruge Beograd–Bar, koja se vere samom ivicom kanjona.

Poslije četrdesetak kilometara puta stižemo u Manastir Moraču. Mjesto je uglavnom poznato po veoma interesantnom i značajnom istoimenom objektu, ali je to i područje šljiva, jabuka, krušaka, oraha i lješnika.

Koji kilometar dalje, na putu za Kolašin, lijevo se odvaja novi put za Šavnik, gubeći se u planinskim područjima, put ogranaka Sinjajevine.

Na Crkvinama, na oko 150 metara od puta sa desne strane, nalazi se spomenik narodnim herojima Budu Tomoviću i Baju Sekuliću, koji su tu poginuli.

Od Crkvina, dolinom rječice Pčinje, spuštamo se prema Kolašinu, gradu koji je u toku NOR-a 22 puta prelazio iz ruku u ruke – oslobađan i gubljen u borbi protiv okupatora. U samom centru grada podignut je Spomen-dom borcima NOR-a ovoga kraja.

Od Kolašina prema Mojkovcu, na 16. kilometru puta, na desnu stranu se odvaja put koji vodi za Biogradsko jezero. Zbog ljepote i bogatstva prirode ovo je područje zaštićeno kao nacionalni park. U prašumskoj tišini, na obali gorskog jezera, ili u čamcu, sportski ribolovci će preko ljeta naći ovdje pravu razonodu, a ljubitelji prirode uživaće u ljepotama pejzaža i razgledanju rijetkih primjeraka prašumske flore.

Odavde se po povratku na magistralni put može produžiti prema Mojkovcu, a zatim ka Žabljaku. Od Mojkovca se putuje izuzetno lijepim kanjonom Tare, bogatim vodopadima i slapovima, sa obalama obraslim bujnom vegetacijom i načičkanim ribolovcima. Put vodi pored mosta na Djurdjevića Tari, koji se nad vodotok uzdiže svih 155 metara. Odatle je do Žabljaka svega tridesetak kilometara.

Za ovaj jednodnevni izlet dobro će doći fotoaparat, dvogled i pribor za pecanje – ako ste ribolovac.

TITOGRAD – JELIN DUB – VERUŠA

Ova tura je duga 47 kilometara u jednom pravcu. Put je asfaltiran.

Do Bioča, naselja koje se nalazi na desetom kilometru puta od Titograda, ide se magistralom koja vodi prema Beogradu. Odatle se odvaja put koji je prije rata, preko Trešnjevika, Čakora i Peći bio jedina drumska veza južnog i središnjeg dijela Crne Gore sa sjevernim krajevima zemlje.

Turisti, posebno ljubitelji arhitekture i smjelosti u građevinarstvu, sa sedmog kilometra od Bioča ugledaće nedaleko od puta čudesni Most na Maloj rijeci. On dvije strane kanjona spaja na 205 metara iznad korita rijeke. To je jednolučni željezni most, najviši u Evropi. Uzvodno od ove veleljepne građevine pruža se do 900 metara duboki kanjon Male rijeke, kao prosječen u surovi kamenjar. Put vodi preko Jelinog duba – poprišta jedne od najuspješnijih partizanskih borbi u 1941. godini. Zatim ide kroz više sela, od kojih je najzanimljivije Pelev Brijeg – sa lijepo

uređenim spomenikom borcima NOR-a i ranijih oslobodilačkih ratova i seoskom crkvom, zaštićenom kao spomenik kulture.

Brdo Vjeternik srijeće putnika dahom visine, prozračnošću vazduha i zelenilom.

Prelaskom Vjeternika za nama ostaje područje Bratonožića, a put se spušta u Ljevorečku kotlinu. Sa desne strane ostaje Brskut, a nešto dalje su kučke planine: Žijovo, Treskavac i druge, koje se nadovezuju na obronke Komova, čiji se vrhovi do kasnog ljeta ističu snježnim kapama.

Lijeva Rijeka je mjesni centar jedne dosta prostrane, ali slabo naseljene oblasti. Naselje je prilično uređeno.

Od Lijeve Rijeke, kroz gustu i živopisnu bukovu šumu, put se penje do Raškova guvna. To je ono malo mjesto poznato iz udžbenika geografije po tome što je vododjelnica. Tu se, na samom brdu, nalazi čak kuća sa čijeg južnog dijela krova kišnica otiče u Jadranski sliv, a sa sjevernog u Crnomorski! Odatle počinju obronci, padine, livade, šume i proplanci Veruše.

Veruša, na 50. kilometru od Titograda, na nadmorskoj visini od 1010 metara, predstavlja zaista neobično lijep kutak za odmor. Zato se tu srijeće sve veći broj gostiju.

U lijepo uređenom dječjem odmaralištu u toku školskih ferija stotine mališana provode ovdje svoj odmor. Ljetnje dane najvećim dijelom provode u igri i šetnji po okolnim uzvišenjima, berući jagode, maline, borovnice ili čaj, a zimske koriste za skijanje, pošto su tereni za to jedinstveni.

U Veruši iz godine u godinu raste naselje vikendica, pošto mjesto ima gotovo sve uslove za to: put, vodu, osvjetljenje, dovoljno šume, blago uzdignute terene veoma ugodne za šetnju, itd. U blizini su mnogi planinski katuni. Ljubitelji ribolova mogu se zabavljati na vodotocima Veruše, Opasanice i Tare, a oko 15 kilometara odatle i na Rikavačkom jezeru. U svim tim vodama love se lijepi, iako ne krupni primjerci potočne pastrmke, a u Rikavačkom još i jedan rjeđi varijetet – jezerska pastrmka blatnjača.

U vrijeme lovne sezone, ovdje se sve češće srijeću i lovci. Jer u masivu Komova ima divljih svinja, divjojaraca, srna, medvjeda, jarebica, kamenjarki, golubova...

TITOGRAĐ – DANILOVGRAD – NIKŠIĆ

Tura od Titograda do Nikšića preko Danilovgrada duga je oko 45 kilometara u jednom pravcu. Putuje se novim magistralnim putem, dijelom saobraćajnice Sarajevo – Titograd (u perspektivi i prema Tirani).

Na izlazu iz Titograda prolazi se kroz naselje Gornju Goricu, prepuno bujne vegetacije: voća, vinove loze i povrća. Put se nastavlja pored naizmjeničnih zasada breskvarnika i vinograda Agrokombinata »13. jul« i šaranskog ribnjaka Mareza. Taj ribnjak je istovremeno dobro lovište močvarica, a u obližnjoj podgorini, obrasloj šumama i sitnogoricom, i šumskih šljuka, jarebica-kamenjarki, divljeg goluba i grlice.

Približno tim istim pravcem išao je i rimski put od Skadra prema Naroni.

Mareza je najveće od izvorišta pitke vode kojom se snabdijeva Titograd.

Sa lijeve strane puta ostaju bogata, po kvalitetu poznata vinogorja: Beri, Lješkopolje, Bandići, Zagarač. Taj se predio nastavlja velikim brojem brda i uzvišenja, natkriljenih Velikim i Malim Garčem. To je kraj koji je svojevremeno, sa Cetinjem kao prijestonicom i bližom okolinom, činio glavni dio državne teritorije stare Crne Gore.

Na desetak kilometara od grada počinje prostrano i izduženo polje – lijepa, bogata i plodna Bjelopavlička ravnica, koja se svojim gornjim dijelom, prema

Nasip preko Jezera sa željezničkom prugom i automobilskim putem pored Lesendra

sjeverozapadu, zavlači duboko među brda. Bezbrojnim zavijucima i ćudljivim tokom ravnice presijeca zeleno-modra Zeta, zapljuskujući vrbake i oranice na obalama.

U sredini ravnice, izrastao na nevelikom uzvišenju, nalazi se Danilovgrad, gradić sa oko 3000 stanovnika.

U ovoj prostranoj kotlini, zaštićenoj visokim brdskim grebenima od hladnih sjevernih vjetrova, vlada topli i svježi dah sredozemnog podneblja. U Bjelopavličima, zahvaljujući takvoj klimi, preko čitave godine, sem kraćeg zimskog perioda, poneka biljka buja i cvjeta, mirišu voćnjaci i livade. Ovaj kraj je toliko lijep da je uvijek nov svojom ljepotom i pitominom.

Dalje prema Nikšiću s obje strane puta ostaje veći broj sela, raspoređenih po obalama Zete ili padinama okolnih brda. Desno, visoko u brđu, kao lastavičje gnijezdo, bjičele se manastiri Donji i Gornji Ostrog. U ovom drugom su jedinice NOVJ 1943. godine uništile najistaknutije vodje četničkog pokreta u Crnoj Gori.

Na krajnjem sjeverozapadnom dijelu Bjelopavličke ravnice, u podnožju brda, izgrađena je hidroelektrana Perućica, koja vodu dobija cjevovodom iz akumulacionih jezera Slano, Krtac i Krupac, udaljenih više kilometara.

Poslije Budoškog tunela, dugog preko 1000 metara, pred putnicima se u punoj svježini otvara Nikšićko polje, bogato vodnim tokovima, sa tri velika akumulaciona jezera i đerdanom naselja na njihovim obalama. U centru ravnice je Nikšić, grad čelika, boksita, piva i električne energije. Grad-nasljednik stare Andorbe, karavanske stanice na putu Skadar – Naron, odnosno srednjovjekovnog Onogošta.

Grad i okolina imaju znatan broj kulturno-istorijskih spomenika iz raznih perioda: bedeme staroga grada, crkvicu iz X vijeka sa zanimljivim freskama i bogumilskim stećcima. Tu je i Saborna crkva podignuta 1900. godine u spomen crnogorskih i hercegovačkih ratnika palih u oslobodilačkim ratovima od 1875–1880. godine. U crkvi su ispisana imena svih poginulih u tim borbama, i to po datumu pogibije, a ne po rangu u vojsci.

U blizini grada su Carev most, zatim Župski Manastir neobičan po tome što ga je podigao narod 1492. godine, pa Jerinin grad i drugi.

Kod sela zvanog Petrovići nalazi se čuveni arheološki lokalitet – praistorijsko nalazište Crvena stijena.

Nikšić je danas moderan fakultetski grad sa razvijenom industrijom i rudarstvom. Izgrađen je, u osnovi, po urbanističkom rješenju od prije više od sto godina, prema kome se glavni gradski trg račva u osam ravnomjerno raspoređenih pravaca.

INFORMACIJE

TELEFONI

(Naročite usluge i specijalne javne službe)

Prijava razgovora za unutrašnjost	900
Prijava razgovora u poluautomatskom saobraćaju	902
Tačno vrijeme	95
Telefonski pretplatnici i druga obavještenja	988
Smetnje na telefonima	97
Prijem telegrama telefonom	96
Služba milicije	92 i 22-222
Vatrogasna služba	93
Hitna pomoć	94
Pomoć informacije	987

A. – KULTURNO-UMJETNIČKE INSTITUCIJE

Gradski muzej – Vuka Karadžića br. 14, telefon 22-134

Muzejski materijal sadrži zbirke starog oružja, nakita, nošnji, posuđa, predmeta domaće radinosti, kućnih metalnih predmeta, rublja i prostirki, zatim više stotina primjeraka agrarnih, zanatskih i ribolovnih alata i predmeta izrađenih od drveta, metala, tekstila i kože karakterističnih za etnografiju ovog kraja.

Muzej je u rekonstrukciji, pa nije otvoren za posjetioce.

Arheološka zbirka – Vuka Karadžića 14, telefon 23-187

U Zbirci su prezentovani arheološki objekti sa područja SR Crne Gore iz tri perioda: praistorijskog, antičkog i srednjovjekovnog.

Zbirka je otvorena za posjetioce.

Prirodnjačka zbirka – Ilije Milačića 22, telefon 22-992

Ova institucija proučava, klasificira, čuva i prikazuje floru i faunu Crne Gore, kao i geološki materijal. Veoma je angažovana u zaštiti prirode, osobito životinjskog svijeta.

Otvorena je za posjetioce.

Galerija »Risto Stijović« – Marka Miljanova b.b., telefon 22-247

Jedan od najvećih jugoslovenskih vajara, porijeklom Titogradanin, Risto Stijović je svom gradu i zavičaju poklonio 40 svojih radova, među kojima su »Njegoš«, »Vojvoda Draško Popović«, »Sestra Batrićeva«, »Car Dušan« i dr. Oni se čuvaju u ovoj memorijalnoj galeriji.

Moderna galerija – Marka Miljanova 59, telefon 23-553

Galerija prikuplja i proučava djela likovne umjetnosti XX vijeka. Organizator je mnogih izložbi. Pruža pomoć mladim slikarima. Raspolaze sopstvenom zbirkom od oko 150 umjetničkih slika.

Izložbeni paviljon umjetnika Crne Gore – Marka Miljanova br. 3, telefon 23-282

Osnovni sadržaj rada ove institucije jeste organizovanje izložbi domaćih i stranih umjetnika.

Organizator je nekoliko stalnih, tradicionalnih izložbi.

Muzej »Marko Miljanov« – Medun – 12 kilometara od grada.

U rodnoj kući vojvode i književnika Marka Miljanova smješten je muzej memori-jalnog tipa sa oko 560 eksponata. Eksponati su vezani za njegovu ličnost dijelom i za istoriju i etnografiju Kuća, za znamenite ličnosti Crne Gore iz prošlog vijeka, kao i za neke ličnosti albanske i muslimanske narodnosti.

Oko 30 eksponata tretira se kao unikat, a više od polovine je originalno i trodimenzionalno.

Muzej ima bogatu biblioteku o Marku Miljanovu i njegovom dobu.

POZORIŠTA

Crnogorsko narodno pozorište – Stanka Dragojevića 12, telefon 43-087 i 43-293

Pionirsko pozorište – Njegoševa 16, tel. 43-115

U okviru ove ustanove radi i lutkarska scena.

Dodest – dramski eksperimentalni studio mladih, Vaka Djurovića 2, tel. 43-445

BIOSKOPI

»Kultura« – IV proleterske 1, tel. 22-016

»Omladina« – Vaka Djurovića 2, tel. 45-639

Dom JNA – Proleterskih brigada 4, tel. 22-014

OSTALE KULTURNE INSTITUCIJE

Dom omladine »Budo Tomović« – Vaka Djurovića 2, tel. 43-445

Osnovna djelatnost: organizovanje, razvijanje i unapređivanje društvene, za-bavne i kulturno-umjetničke aktivnosti mladih. Dom organizuje i realizuje tribine raznih žanrova, smotre i festivale kulturno-umjetničkog stvaralaštva, kao i premi-jerne, redovne i druge filmske predstave.

Republički kulturno-umjetnički centar – Jovana Tomaševića 6, telefon 41-487

Djelatnost: unapređivanje i razvoj kulture i umjetnosti u SR Crnoj Gori, kao i uspostavljanje i održavanje međurepubličke i međunarodne saradnje, afirmišući pri tom crnogorsko kulturno-umjetničko stvaralaštvo.

Pionirski kulturni centar – Njegoševa 16, telefon 43-115.

Ustanova djeluje na širenju kulture među 25.000 djece školskog i predškolskog uzrasta. Bogatstvom sadržaja i oblika rada ona razvija kod djece entuzijazam i usmjerava njihovu maštovitost u pravcu aktivnog, produktivnog odnosa prema programima koji im se pružaju u saznojno-vaspitnom procesu.

Centar ima pionirsku biblioteku sa oko 45.000 knjiga i drži stalni kurs engle-skog jezika, koji pohađa oko 500 djece, koja prate nastavu uz savremene nastavne metode.

Gradska biblioteka »Radosav Ljumović« – Njegoševa 16, telefon 43-435

Biblioteka ima oko 60.000 knjiga i publikacija, razvrstanih po decimalnoj klasifikaciji u odjeljenjima: unikati, stare i rijetke knjige, za slijepe, na stranim jezicima, časopisi i novine, dječje i zavičajno odjeljenje i kutak knjiga na albanskom jeziku.

Raspolaže opštom čitaonicom sa 120 sjedišta, a ima klubove čitalaca i radnika-pisaca i Tribinu čitalaca.

Knjižni fond koristi oko 6000 redovnih članova.

B. – TURISTIČKI SAVEZ TITOGRAĐA

Osnovan je 1977. godine. Organizator je više turističkih manifestacija. Prostorije Saveza se nalaze u Ul. slobode 43, telefon 52-968.

C. – PUTNIČKE I TURISTIČKE AGENCIJE I PREDSTAVNIŠTVA

»INTOURS«, Ul. Mitra Bakića bb, tel. 51-118

Ulica slobode br. 2, tel. 44-037, 45-648

»MONTENEGROTURIST«, Ul. slobode 64, tel. 45-470

»CENTROTURIST«, B. Lenjina br. 3, tel. 43-593

INEX-Turist, Novaka Miloševa 6/II, tel. 44-127

Ferijalni savez, Pobrežje 14, tel. 23-982

Ferijalno ljetovalište, Pobrežje 14, tel. 23-926

JAT, Trg Ivana Milutinovića 19, tel. 44-248

Aerodrom Čemovsko, tel. 23-050

Autobuska stanica, tel. 52-734

Željeznička stanica, tel. 51-560

D. – UGOSTITELJSTVO

Hoteli:

»Crna Gora«, Bulevar Blaža Jovanovića 1, tel. 52-422

»Podgorica«, Lenjinov bulevar 1, tel. 42-050

»Zlatica«, Zlatica, tel. 22-103

Moteli

»Zlatica«, na 3. kilometru puta Titograd – Beograd, tel. 22-009

»Plavnica«, na Skadarskom jezeru, oko 17 kilometara od grada

»Rujela«, Tuzi, 12 kilometara od grada

Odmarališta

Veruša, kombinovano (dječje i za odrasle), oko 50 kilometara od Titograda, 1010 metara nadmorske visine,

Sutomore, dječje odmaralište, 70 kilometara drumom, odnosno 40 kilometara vozom, od Titograda

Važniji restorani

Expres riblji restoran, Novaka Miloševa 6, tel. 44-790

Radničko-službenički restoran, Njegoševa 21, tel. 43-372

»Korzo«, Ulica slobode br. 15, tel. 44-592

Željezničke veze

Titograd – Kolašin – Bijelo Polje – Užice – Beograd,

Titograd – Bar,

Titograd – Danilovgrad – Nikšić.

Saobraća više vozova dnevno. Rezervacije voznih karata i spavaćih kola na Željezničkoj stanici i u INTOURS-u.

Autobuske linije

Prema Beogradu i primorju magistralom.

Prema Cetinju i Nikšiću asfaltiranim putem.

Na svim linijama saobraća više autobusa koji, prema redu vožnje, imaju vezu s autobusima i vozovima na kraju redovne linije.

Avionske veze

Titograd – Beograd

Titograd – Zagreb

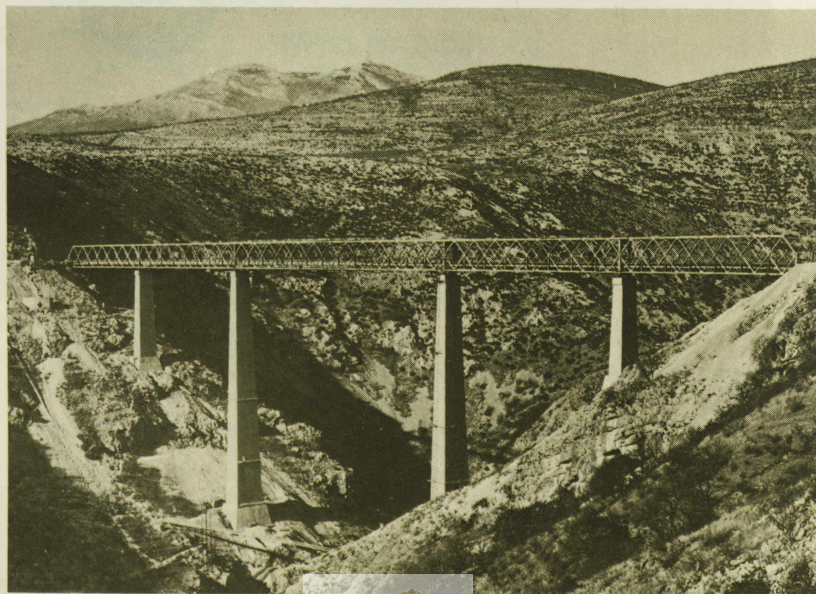
Titograd – Sarajevo – Ljubljana

Titograd – Skoplje

Rent a car

»Putnik«, Trg Ivana Milutinovića 2, tel. 52-240

Pruga Beograd – Bar (Most na Maloj rijeci)

Hotel »Podgorica« na ušću Ribnice u Moraču

Taxi

Putničke stanice: hotel »Crna Gora«
Trg Ivana Milutinovića
Autobuska stanica (i željeznička)
most Braće Zlatičana
Bulevar Lenjina
Teretni saobraćaj: raskrsnica puteva Tuzi – Magistrala.

E. – INFORMACIJE ZA VOZAČE

Organizacije

Auto-moto savez CG, Novaka Miloševa 12/II, tel. 44-467
AMD »Bečo Lazović«, M. Miljanova 18, tel. 22-584
Pomoć na putu, N. Miloševa 12, tel. 987
Crveni signal, Bulevar Revolucije 33, tel. 51-296
Auto-škola, Novaka Miloševa 12, tel. 22-661

Auto-servisi

Zlatica, kod motela, tel. 987
Auto-remont, 4. jula bb (pored puta za Petrovac), tel. centrale 510-873, 51-910,
61-676 i 51-088
Auto-servis, B. Lenjina 4, tel. 41-785

F. – PARKOVI I ZELENE POVRŠINE

Vukovićev park – desna obala rijeke Ribnice

Karađorđev park – sjevernom stranom Bulevara Blaža Jovanovića

Njegošev park – lijeva obala rijeke Morače

Park »Kruševac« – desna obala Morače, na istoimenom uzvišenju. Okolna uzvišenja Gorica i Ljubović takođe su obrasla zelenilom. U neposrednoj okolini grada ima više zelenih zasada – Tološi, Konik, Zlatica, mjestimično Čemovsko polje.

U više gradskih ulica odnjegovani su bujni drvoredi: Bulevar Blaža Jovanovića, ulice Marka Miljanova, Stanka Dragojevića, Jola Piletića, Njegoševa, Vasa Raičkovića, Ivana Vujoševića, Hercegovačka i dr.

Pored dekorativne i rekreativne, zelenilo Titograda ima i funkciju povećanja vlažnosti, koja je u toku ljetnjih mjeseci nerijetko ispod tolerantne granice, i da štiti od jakog sjevernog vjetrova, koji ovdje duva često, ali kome se stanovništvo sve češće raduje – zbog njegove filtrirajuće uloge.

G. – PLAŽE

Iako grad leži na rijekama, ima samo jednu dosta uređenu plažu – na Morači. No, i na njoj je sve manje kupaca, jer sve više građana ide na kupanje na more (40 minuta vozom).

Više manjih plaža koristi se na rijekama Cijevni i, rjeđe, Ribnici.

H. – SPORTSKI TERENI

Više od 11.000 građana Titograda aktivno se bavi nekim sportom.

Titograd je dao više jugoslovenskih ekipnih i pojedinačnih prvaka u muškim kategorijama: boksu, džudu, sportskom ribolovu, šahu, streljaštvu, vazduhoplovstvu, automobilizmu, sportskom jedriličarstvu. Sportisti Titograda postigli su nekoliko zapaženih rezultata i u međunarodnoj konkurenciji.

Iz samodoprinosna građana izgrađen je sportsko-rekreativni centar »Morača« (na desnoj obali Morače), sa pokrivenim terenima za odbojku, košarku, rukomet, boks i tenis, sa plivačkim bazenima, atletskim stazama, kao i otvorenim terenima za sportske igre. Objekat je projektovan tako da može višenamjenski koristiti (za kulturne manifestacije, za veće skupove i sl.). Pod Goricom je Gradski stadion kapaciteta 15–16 hiljada gledalaca, a na Cvetinom brijegu, Zabjelu i Koniku su dosta uređena fudbalska igrališta. U gradu je pod Goricom, prije nekoliko godina, izgrađen stadion za male sportove, Streljački dom sa strelištem, adaptirane sale za džudo i karate. U Njegoševom parku se nalaze košarkaško igralište i boks-sala.

Trgovinsko-ugostiteljski centar i OŠ »Sutjeska« imaju uređene sportske sale za manje priredbe.

Na širem gradskom području ima više sportskih terena: Tuzi, Zlatica, Lješkopolje, Golubovci.

I. – USTALJENE PRIREDBE

Pored tekućih kulturno-umjetničkih programa i čestih gostovanja umjetnika iz zemlje i inostranstva, Titograd ima i više stalnih kulturnih priredbi u toku godine. Najznačajnije od njih su:

»Selo veselo« – smotra seoskih KUD u prvoj polovini marta;

Fudbalski klub »Budućnost« uoči jednog prvoligaškog susreta 1978. godine

»Majska rukovanja« – festival mladih pjesnika Jugoslavije, 8–9. maj;

»Titogradsko proljeće« – festival zabavne i narodne muzike, u junu;

»Rođendanski karanfili« – tradicionalna priredba povodom Dana mladosti;

»Za naš Titograd« – finalna smotra pionirskog i omladinskog stvaralaštva tokom godine, 17. decembra;

Umjetnička izložba crnogorskih umjetnika, 28. novembra;

»Sokacima stare Podgorice« – humor, melos i igre stare Podgorice;

Smotra eksperimentalnih scena Jugoslavije, u oktobru;

Narodni zbor na Veruši – manifestacija kulturno-sportskog karaktera, 13. jula.

Sportske priredbe

Titograd ima dosta bogat i sportski program. U saveznim ligaškim takmičenjima učestvuju ekipe fudbalera, boksera, džudista, košarkaša, šahista, sportskih ribolovaca, zatim automobilisti, vazduhoplovni takmičari...

Fudbalski turnir »Budućnosti«, 18–19. februara;

Trofej »Skadarsko jezero« – međunarodno sportsko-ribolovno takmičenje, u prvoj polovini jula;

»Oslobođenje Titograda« – atletska trka, 18. decembra.

LEGENDE UZ ORIJENTACIONI PLAN GRADA

- 1 Spomenik Partizanu-borcu na Gorici
- 2 Stari grad – Nemanjin grad
- 3 Crkva sv. Đorđa
- 4 Sahat kula
- 5 Džamija Lukavčevića
- 6 Doganjska džamija
- 7 Spomenik Jovanu Tomaševiću
- 8 Dvorac Petrovića
- 9 Spomenik Ivanu Milutinoviću
- 10 Spomenik Njegošu
- 11 Spomenik Karađorđu
- 12 Muzej grada
- 13 Moderna galerija
- 14 Galerija Rista Stijovića
- 15 Arheološka zbirka SRCG
- 16 Prirodnjačka zbirka SRCG
- 17 Auto-moto savez
- 18 Stadion »Budućnost«
- 19 Novinsko-izdavačka organizacija »Pobjeda«
- 20 INTOURS Titograd
- 21 Autobuska stanica
- 22 Željeznička stanica
- 23 Crnogorsko narodno pozorište
- 24 Dom omladine
- 25 Studentski dom
- 26 Univerzitetski centar
- 27 Stanica milicije
- 28 Kino »Kultura«
- 29 Robna kuća
- 30 Poslovnica JAT
- 31 Skupština opštine Titograd
- 32 Izvršno vijeće SR Crne Gore
- 33 Školski centar
- 34 Građevinski školski centar
- 35 Gimnazija

HOTEL

RESTORAN

POŠTA

ZDRAVSTVENA USTANOVA

BANKA

APOTEKA

SPOMENIK

BENZINSKA PUMPA

GRADSKI SAOBRAĆAJ

NACIONALNA
BIBLIOTEKA
CRNE GORE
DURĐE
CRNOJEVIĆ

VRANIĆI

MALO BRDO

MOMIŠIĆI
-B

TOLOŠI - I

MOMIŠIĆI

PUT MAREZA - TITOGRAĐ

DALMATINSKA - 3

ULICA 18. JUL

ULICA

BELVEDERSKA

ULICA 13

VASA - 2

UL. SVETI OZARA

MARKOVIĆA

JUL

UL. SVETI RAČKOVIĆA

JOVANA TOMAŠEVIĆA

UL. DR. AGOJEVIĆA

J. PILETIĆA

LENJINOV - 2

MARKSA

BULEVAR REVOLUCIJE

UL. VUKOSEVIĆA

UL. VOLUČIĆE

UL. ĐURA SA LAJA

BULEVAR

UL. JOVANA TOMAŠEVIĆA

UL. DR. AGOJEVIĆA

UL. BOKEŠKA

UL. HERVA

UL. SIEVA

LJUBLJANSKA ULICA

KRUŠEVAC

Morača

UL. SPIRA

UL. MIROŠEVIĆA

UL. PETRA PRLJE

UL. OKT. REV.

ULICA B. MART

STARA VAROS

LJUBOVIĆ

BRACANA

UL. BRATSTVO

UL. S. KOVAČIĆA

BURICA

UL. PETRA MATOVIĆA

UL. 27. MAJ

UL. S. KOVAČIĆA

NACIONALNA
BIBLIOTEKA
CRNE GORE ĐURDE
GRANOJEVIĆ

B. TOMOVIĆA

UL. 27. MAJ

UL. RADOŠAVIĆA

UL. PETRA MATOVIĆA

ULICA - 4 - JUL

UL. S. KOVAČIĆA

BRACANO

TITOGRAD

orientacioni plan

TITOGRAD • TURISTIČKI VODIČ

Централна народна библиотека Црне Горе

II 160128

NACIONALNA
BIBLIOTEKA
CRNE GORE

ĐUKIĆ
CRNOJEVIĆ

00330032

COBISS •